

DOI 10.51558/2490-3647.2024.9.2.855

UDK 316.356.4:94(497.6)

Primljeno: 07. 04. 2024.

Pregledni rad

Review paper

Enes Pašalić

PRILOG POIMANJU (BOSANSKE) NACIJE: VAŽNO JE ZVATI SE BOSANAC/BOŠNJAK

Ideja bosanstva i bosanskog identiteta stalni je pratilac bosanske povijesti od srednjeg vijeka, osmanske i austrougarske vladavine, preko Jugoslavije do današnjih dana, ali istovremeno prisutno je i njeno negiranje kao jeretičke ideje. U novije vrijeme među najistaknutijim promotorima ideje bosanske nacije su Senadin Lavić i Slavo Kukić, koji sa različitih teorijskih pozicija razumijevaju pojam nacije: jedne koja vidi naciju kao zajednicu porijekla i druge koja vidi naciju kao zajednicu građana-državljana. Za razliku od ova dva pristupa naciji, koji se međusobno isključuju, Schnapperova smatra da ne postoje dva pristupa ideji nacije. Nacija, smatra ona, predstavlja specifičan vid „političkog jedinstva“, a njen ideal je transcendencija partikularnosti integracijom različite populacije u zajednicu slobodnih i jednakih građana. Političko jedinstvo je ontološka osnova koja naciju, kao specifičnu društvenu grupu, drži zajedno. Ako je socijalno vezivno tkivo nacije političko, kojim se razdvaja prijatelj od neprijatelja, i ako se u slučaju bosanskih Srba, Hrvata i Bošnjaka političko (nacionalno) izvodi iz konfesionalnog, postavlja se pitanje da li je moguće iz tri konfesionalno-nacionalna partikulariteta uzdići se na nivo univerzalnog i izgraditi političku zajednicu prijatelja, formalno jednakih i slobodnih građana, odnosno da li je BiH kao moderna demokratska država moguća. Bosanska nacija, kao politička zajednica, koju autor zagovara, izvodi se iz bosanskog mita (vjerovanja) u zajedničko porijeklo svih autohtonih stanovnika srednjovjekovne Bosne, koji su se nazivali Bošnjani, Bošnjaci, Bosanci, a kojim se imanentno transcendiraju konfesionalna pluralizacija Bosanaca i uspostavlja historijski supstancijalni kontinuitet jedinstva i različitosti bosanskog identiteta. Ali, ostaje pitanje realiteta ideje bosanske nacije.

Ključne riječi: etnička nacija; građanska nacija; etnos; narod; nacija; politika; država, pravo; demos; Bošnjak; Bosanac; religija; bosanstvo; mit o porijeklu; idealitet; realitet

Staviti u naslov dilemu oko imenovanja (imena) jednog kolektiviteta znači prizvati u fokus latinsku izreku „nomen est omen“ (sve je u imenu) koja govori da je ime znamen i da se možda u imenu krije sudbina imenovanog. Ako i relativiziramo ovaj onomastički determinizam, ime je zasigurno priča u koju je teško do kraja proniknuti, ali koja otkriva porijeklo imenovanog, njegov identitet, uslovljava rakurs iz kojega rekonstruirati prošlost i predviđa sopstvenu budućnost.

Jezik je inherentan ljudima, a imenovanje je jedna od najbitnijih i nezaobilaznih ljudskih jezičkih funkcija.¹ Mateos, pozivajući se na Kripkea, smatra da imena nisu deskriptivnog karaktera, niti imaju metonimijsku funkciju oznake koja zamjenjuje ono što imenuje (Morary 2000: 53). Ime je „referentni fiksator“, jer imenovanje ima moć da fiksira odnos imena sa imenovanim subjektom (Mateos 2014: 37). Tako imenovanjem, ime i imenovani, jezični izraz i biće u svijetu, jezik i realnost, postaju dvije strane istoga. No, na koji način se uspostavlja ta fiksna veza između imena i njegovog referenta? Po Kripkeu (1997) veza između imena i imenovanog se uspostavlja na dva načina: 1. Imenovanjem; 2. Komunikacijskim lancem prenošenja imena kroz vrijeme, što čini tradiciju upotrebe imena, a koje ide unazad do momenta imenovanja. Ipak, time se ne određuje na koji način se utvrđuje veza između imena i njegovog referenta i da li je ta veza kontingentna ili nužna.

Novotny (2005) smatra da se fiksna identitetska veza između imena i imenovanog ne uspostavlja na osnovu samog značenja imena, nego na osnovu „logičkih povezanih karakteristika“ imenovanog subjekta. Mišćević, u Uvodu Kripkeovoj knjizi *Ime i nužnost*, na tragu Platona i Aristotela, te karakteristike imenovanog naziva „bitnim svojstvima“² bez kojih to što jeste ne bi bilo to što jeste. Dakle, imenovanjem se određuju i fiksiraju „bitna svojstva“ imenovanog po kojima on jeste to što jeste.

Funkcija imena je da kategorizira bitna svojstva imenovanoga i na taj način ga homogenizira, određujući mu identitet. Istovremeno, na osnovu tih bitnih svojstava (identiteta) uspostavlja se razlika spram drugih i okruženja.³ Tu se ne radi o formalnom identitetu $A=A$, Bosanac = Bosanac, nego se identitet uspostavlja na osnovu odnosa A i $ne-A$, Bosanca i $ne-Bosanca$ (Bošnjaka, Srbina, Hrvata). Na taj

1 Darwin u svom kapitalom djelu *Porijeklo vrsta* navodi paralelizam između evolucije jezika i ljudi sugerišući da genealoška struktura ljudi slijedi taksonomiju jezika (Mateos 2007).

2 Nenad Mišćević u Uvodu za Kripkeovu knjigu *Ime i nužnost* navodi da su bitna svojstva one odrednice koje moraju ostati iste (nepromijenjene) da bismo govorili o istom subjektu (Kripke 1997). Lerotić(1983), na tragu Kanta, Lyotarda i Husserla, smatra da bi postojao identitet, da bi postojala povijest (vrijeme), mora postojati ne -povijesni identitet (bitna svojstva), odrednice subjekta koje se ne mijenjaju, vrijeme koje ne podliježe promjeni.

3 Arleen Ionescu (2011), na tragu Derride i Blanchota, smatra da je imenovanje ontološko-performativna akcija kreiranja oznake, pojma, esencije jednog kolektiviteta kojom se uspostavlja njegovo unutarnje jedinstvo, ali istovremeno i povlači razlika spram drugih kolektiviteta sa različitim imenovanim oznakama.

način, odnosom identiteta i razlike, je određen obim pojmovnog sadržaja imena (imenovanog), na osnovi njegovih samoodređenih bitnih svojstava.

Ta bitna svojstva koja određuju identitet jedne društvene grupe povezana su sa njenim porijeklom, ili etnicitetom⁴. Porijeklo ili etnicitet zasnovano na bitnim svojstvima se veže za ime („the name based ethnicity“) određene društvene grupe, smatra (Mateos 2014). Weber (1976: 327, 330, 334) definira etnicitet (etničku grupu) na sljedeći način:

„Bez obzira na to da li objektivno postoji krvna veza, mi ćemo ‘etničkom’ grupom nazvati onu grupu ljudi koja na osnovu sličnosti u spoljnjem izgledu ili u običajima ... ili na sjećanju na kolonizaciju i seobe gaje subjektivnu vjeru u zajedničko porijeklo, tako da vjera postaje značajna za formiranje zajednice. ... Etnička zajednica sama ne predstavlja zajednicu, već samo faktor koji olakšava udruživanje u zajednicu, a prije svega u političku zajednicu. ... Pojmu ‘nacionalnosti’ je zajednička nejasna predstava da osnova svega što se osjeća kao ‘zajedničko’ mora biti zajedničko porijeklo.”

Ovdje Weber ističe da se etnička zajednica zasniva na „vjeri u zajedničko porijeklo“, a da ta vjera za pretpostavku ima neka bitna zajednička određenja ljudi kao što su fizički izgled, običaji, jezik, historija, vjera... Koja će od tih zajedničkih osobina imati ulogu bitnih svojstava na kojima se gradi vjera u zajedničko porijeklo zavisi od (samo)određenja te grupe, smatra Weber. Dakle, imenovanjem se ime fiksira za referenta na osnovu vjerovanja u zajedničko (etničko) porijeklo zasnovano na (samo)određenim bitnim svojstvima koja profiliraju identitet, prije svega političke (nacionalne) zajednice.

Ime je moćno sredstvo identifikacije (identiteta) društvenih grupa⁵ u vremenu i prostoru. Bez imenovanog identiteta nema doživljaja vremenskog kontinuiteta po kojem jedna društvena grupa ostaje nepromjenljiva u historijskim promjenama. Kroz memorijsku mrežu imenovani kolektiviteti rekonstruišu prošlost, jer ime nosi historiju svih ljudi koji pripadaju tom imenu, i uspostavlja se veza sa mjestom porijekla predaka koji nose isto ime.

Imenovanjem se, dakle, (samo)određuju bitna svojstva identiteta imenovanog („the name based ethnicity“), a time i njegovo porijeklo, jezik, kolektivno sjećanje, socijalno, kulturno i političko određenje, kao i odnos sa drugima i okruženjem, što

4 Lerotić (1983) navodi da prvobitno stanje iz kojeg je zajednica nastala se stalno obnavlja u izmjenama pokoljenja i da u tim izmjenama uvijek ostaje isto. To prvobitno stanje iz kojeg je zajednica nastala i na kojem gradi svoj identitet Lerotić naziva etnicitetom.

5 Otto Krogseth (2012) izdvaja tri aspekta kolektivnog identiteta: konstantnost, koherenciju i individualnost (osobenost), a njihove suprotnosti su: promjenljivost, fragmentacija i standardizacija.

dovodi imenovanje u vezu sa moći.⁶

No, kada ime dolazi pod udar, to je nešto veoma uznemirujuće, nešto što može dovesti do isključivanja iz formi zajedničkog života, isključivanja iz zajedničkog prostora, kulture, sjećanja onih čije se ime našlo na udaru (Morary 2000).

FENOMENOLOGIJA SPORA OKO IMENA

Između Scila i Haribda raskola kršćanstva, ekstremnog konfesionalnog univerzalizma, velikosrpske i velikohrvatske nacionalne ideologije, muslimansko-bošnjačkog ekskluzivizma, pojavljivala se kao ponornica ideja bosanstva i bosanskog nacionalnog imenovanja oblikovana na supstratu srednjovjekovne narodnosne forme Bošnjana i Bošnjaka, bosanstvom franjevac, etničkim integralnim bošnjaštvom Osman Topalpaše, etničkim bosanstvom B. Kallaya, spontanom bosanstvom „svijeta života“, „bratstva i jedinstva“ (Vera Kržišnik-Bukić 1997), poetikom Makovog *Kamenog spavača*, „bosanskim duhom“ Muhameda Filipovića... Mada sama pojavnost (fenomenologija) ovih ideja može voditi u privid i parcijalnu istinu, ne treba zaboraviti da se suština neke stvari krije u samoj pojavnosti, te stoga u pojavnosti treba tražiti logički nužne implikacije koje vode raz-otkrivanju njene istine.⁷ U posljednje vrijeme fenomenologija spora oko imena Bosanac dobija pervertirane i paradoksalne pojavne forme.

Tako reis-ul-ulema Kavazović na svečanom otvaranju novoizgrađene džamije u Sapni, opominjući prisutne da neki žele unijeti zabunu u bošnjački narod, izjavljuje: „Mi smo Bošnjaci, zapamtite, nikako Bosanci. Naš narod se zove Bošnjaci. Polazemo nadu u naš narod i u naše nane i dede da znaju ko smo, kako ćemo i s kim ćemo... U Bosni se čovjek zove Bošnjak, a konj Bosanac“. Osudu bosanstva (Bosanača), samo sa drugih pozicija, izrekao je Dobrica Ćosić, jedan od tvoraca velikosrpske ideologije: „Srbi nemaju šta više tražiti u Bosni ukoliko se usvoji i proglasi bosanska nacija, Bosanci. Glavni naš prioritet je po svaku cenu sprečiti to službeno priznanje bosanske nacije“ (SANU 1989).

Kako objasniti činjenicu da se dvije istaknute javne ličnosti, iz sasvim različitih i suprotstavljenih pozicija razumijevanja bosanstva i bosanske države, slažu kako u

6 Prema biblijskoj predaji o stvaranju Bog je dao čovjeku pravo da imenuje životinje kako bi vladao njima (Benjamin 2008). To vodi pitanju ko imenuje socijalne kolektivitete kako bi vladao njima? Bodenhorn i Bruck (2006) kažu da se iza imena krije apsolutna politička moć locirana u sposobnosti imenovanja.

7 Hegel pravi razliku između realnosti i njene pojavnosti smatrajući da se realnost ne može u potpunosti svesti na njenu pojavnost, ali da je pojavnost jedan od oblika samotkrivanja realnosti te da sama pojavnost sadrži klicu nove forme koja vodi samootkrivanju istine (Lauer 1998).

Bosni treba spriječiti proglašenje (imenovanje) bosanske nacije. Već u samom manifestnom sadržaju ovih javnih izjava sadržane su protivrječne logičke implikacije koje valja eksplicirati kako bi se razotkrila suština spora oko imenovanja jednog naroda.⁸ Oba ova narativa, Ćosićev i Kavazovićev, razumijevaju bosanstvo i bosansko ime isključivo iz rakursa sopstvenog nacionalnog horizonta. Ćosić iz rakursa velikosrpske ideologije, Kavazović iz rakursa muslimansko-bošnjačke nacije. One su na nivou pojavnosti suglasne, osporavaju bosanstvo i bosansko ime. U njemu vide opasnost, s jedne strane za velikosrpsku ideologiju i stvaranje Velike Srbije, s druge strane za muslimansko-bošnjački nacionalni identitet.

Već na fenomenološkom nivou ovih dvaju narativa pojavljuje se logička kontradiktornost kada se one poimaju u međusobnoj vezi u odnosu na ideju bosanstva. Taj kontradiktorni logički sadržaj impliciran u ovim izjavama ogleda se u tome što se Kavazovićev muslimansko-bošnjački ekskluzivizam i Ćosićeva velikosrpska ideologija slažu u odnosu na negaciju bosanstva i bosanskog nacionalnog imena, ali se međusobno isključuju, što vodi predočavanju novog implicitnog sadržaja, pa time i boljem poimanju ovoga spora.

IDEJA BOSANSKE NACIJE

Ideja bosanstva stalni je pratilac bosanske povijesti od srednjeg vijeka, osmanske i austrougarske vladavine, preko Jugoslavije do današnjih dana, ali cijelo vrijeme je prisutno i njeno negiranje kao jeretičke ideje. U novije vrijeme njeni najistaknutiji protagonisti su Rusmir Mahmutćehajić, Senadin Lavić, Zlatko Hadžidedić, Esad Duraković, Suad Kurtćehajić i drugi, uz podršku dijela javnosti u medijima, na društvenim mrežama, javnim skupovima, bosanskim saborima... Afirmacija ove ideje u javnosti oblikovala se kroz zahtjeve za priznavanjem bosanstva definiranog kao bosanski narod, bosanska nacija, bosansko građanstvo, po logici, ako postoji hrvatska država i hrvatski narod, srpska država i srpski narod... onda, ako postoji bosanska država, treba da postoji i bosanski narod. Razlog postojanja bosanskog naroda se izvodi iz postojanja bosanske države, a postojanje bosanske države iz postojanja bosanskog naroda, i tako ukруг. Narod se izvodi iz države, država iz naroda, što je

8 Već sama činjenica da se u državi koja se zove Bosna (BiH) tako ostrašćeno i militantno osporava zahtjev za imenovanjem stanovnika Bosne Bosancima, a da istovremeno u okruženju gotovo svi stanovnici Bosne se prepoznaju i imenuju kao Bosanci, i to ne samo zato što su državljani Bosne (BiH), jer bi se u tom slučaju i Bošnjaci, Hrvati i Mađari u Srbiji nazivali Srbijancima, Bošnjaci i Srbi u Hrvatskoj Hrvatima, a Srbi u C. Gori Crnogorcima, nego na osnovu njihovog socio-kulturnog habitusa, ukazuje na potrebu dubljeg analiziranja ovoga spora oko bosanskog imena.

vodilo u „circulus vitiosus“ i nejasno tumačenje pojmova koji se koriste. Akademski zajednica je na to reagovala konstatacijom da se u javnoj upotrebi koriste pojmovi nejasnog (nedefinisanog) značenja, te zahtjevom da se prvo definiraju pojmovi koji se koriste kako bi se u ovu raspravu uvelo reda.

DEFINIRANJE POJMOVA DŽEVADA JAHIĆA

Dževad Jahić (2020) ukazuje da su u javnoj upotrebi suštinske odrednice i pojmovi, nazivi i termini Bosna, Bošnjani, Bošnjak, Bosanac koji se neupućeno i nestručno koriste, te stoga treba široj javnosti, s aspekta filologije, odnosno lingvističke nauke, objasniti značenje ovih pojmova. U definiranju ovih pojmova Jahić u prvi plan stavlja naziv Bosna koji je predslavenskog porijekla, etimološki izveden iz ilirskog i tračanskog jezika, a koji je hidronim (odrednica rijeke Bosna), a potom naziv prostora, odnosno države Bosne (Ibidem).

Naziv Bošnjani, smatra Jahić, označava etničku grupu karakterističnog jezika i kulture koji je izveden iz naziva prostora (države) Bosna, jer je etnikum mlađi od hidronima i toponima. Poznato je, navodi Jahić, da su bogumili sebe nazivali ovom odrednicom kojoj su u skladu sa svojim vjerskim učenjem dodali epitet Dobri (Bošnjani). Bošnjak je mlađi naziv za etnikum Bošnjani, ali se odnosi na isti etnikum (Bošnjane) i vezan je za prostor i državu Bosnu. Bosanac je najmlađi naziv koji se tvori iz iste osnove BOS uz dodatak slovenskog sufiksa „anac“ u skladu sa „ne lako shvatljivim jezičkim tvorbenim kombinacijama“, a označava matični etnos jednog prostora koji se zove Bosna. U novije vrijeme dobio je šire značenje sa cjelokupnim stanovništvom porijeklom iz Bosne, bez obzira da li se radi o historijskom kontinuitetu sa matičnim etnosom.

Lingvistički nema razlike između ovih pojmova, smatra Jahić, a u značenjskom smislu svi se izvode iz naziva zemlje Bosne. Tako se i bosanski jezik izvodi iz odrednice zemlje Bosne, jer jezik ne imenuje narod već teritorij na kojem se jezik govori, smatra Jahić. Ovome treba dodati i pojam bh. državljanina koji je u upotrebi kako bi se, smatra Jahić, gurnulo u drugi plan preciznije određivane pripadnosti bošnjačkom narodu (Ibidem).

Temeljni predmet nesporazuma oko imenovanja, koji Jahić pokušava razjasniti, mogao bi se svesti na odnos imena države (prostora) i imena domicilnog stanovništva koje u njoj živi, te podređivanje etnonima (naziva stanovnika) hidronimu i toponimu (nazivu prostora i države) tvrdnjom „da etnici po svom nastanku nikad ne mogu biti stariji od hidronima i toponima, već da se oni izvode iz njih“, jer „jezik historijski ne

‘imenuje’ narod već teritorij, prostor na kojem se jezik govori“ (Jahić 2020). Tako, shodno Jahićevim konstatacijama, neimenovan narod imenuje zemlju i državu, da bi onda, po tim imenima zemlje i države narodi bili imenovani, što implicira čitav niz logičkih poteškoća i otvara vrata spekulacijama o imenu etnikuma koji je naselio ove prostore prije nastanka bosanskog prostora i bosanske države.

Jahić pristupa definiranju ovih pojmova (imena) kao zasebnim cjelinama bez namjere da uspostavi vezu među njima i sa njihovim graničnim pojmovima (imenima), na osnovu implicitnog sadržaja njihovih referenata.⁹ Logička matrica je slična onoj na društvenim mrežama. Hipostazira se naziv teritorija, odnosno države Bosne, kao odrednice „causa sui“, iz koje se historijski, lingvistički... izvode imena (pojmovi) Bošnjani, Bošnjak, Bosanac. Referent ovih imena se svodi na jedan te isti etnikum određen, prije svega, vjerskom pripadnošću. Tako imena Bošnjani, Bošnjak, Bosanac, po Jahiću, bivaju imenske modifikacije u različitim periodima istog etnikuma, čija su bitna svojstva pripadnost Crkvi bosanskoj, pa onda islamu.

Glasovnu promjenu unutar naziva Bošnjani u Bošnjak i Bosanac objašnjava „ne lako shvatljivim“ tvorbenim kombinacijama u bosanskom jeziku“ (Jahić 2020), ne spominjući pri tome da je došlo do historijskih promjena bitnih svojstava referenta imena Bošnjak. Referent imena Bošnjak odnosio se na svo starosjedilačko stanovništvo srednjovjekovne Bosne¹⁰, da bi se 1993. godine na Bosanskom saboru bitna svojstva referenta imena Bošnjak svela isključivo na pripadnike islama. Tu promjenu bitnih svojstava naziva Bošnjak Jahić implicite osporava tvrdeći da se radi o kontinuitetu jednog istog etnikuma (Jahić 2020).

Svoje izvođenje imena etnikuma iz naziva teritorija, odnosno države, Jahić generalizira, mada takvu generalizaciju demantuju imena susjednih etnikuma, Hrvata i Srba¹¹. Uz to ostaje nejasno šta Jahić podrazumijeva pod etnikom Bosanac. Da

9 Jahić referente imena Bošnjani-Bošnjak-Bosanac svodi isključivo na etnikum, definirajući ga kao društvenu grupu karakterističnog jezika i kulture, što je isuviše općenito određenje koje može važiti i za narode i nacije, ne ulazeći u kompleksnost pojma etnikum. Pri tome etničke Bošnjane, Bošnjake, a izgleda i Bosance veže, isključivo za pripadnike islamske konfesije ne ulazeći u njihov odnos sa imenima susjednih etničkih zajednica, Srbima i Hrvatima, i njihovim bitnim etničkim karakteristikama. Naravno, ovdje treba imati na umu da se radi o kraćem tekstu gdje nije bilo moguće do kraja eksplicirati korištene pojmove.

10 Edin Radušić (2011) u svojim istraživanjima etničkog porijekla bosanskog stanovništva navodi da se etnikum Bošnjani i Bošnjak nije koristio samo sa muslimane u Bosni. Bandžović (2010) navodi da se naziv Bošnjak u katastarskim popisima iz osmanskog perioda koristio za sve stanovnike Bosne.

11 Bez namjere da ovdje ulazimo u kompleksan odnos etnonima i toponima želimo samo spomenuti da postoji veliki broj autora koji smatraju, za razliku od Jahića, da se toponimi isto tako izvode iz etnonima jer se etnonim (ime plemena, etnosa, naroda) prenosi na zemlju, državu, titule vladara (Grčević 2019; Milanović 2008; Ćirković 1964, 2004; Budak 1995; Malcolm 1995). Naravno, postoje i autori koji relativiziraju ovakav pristup (Božić 2018). Nesporno je da su etnonimi i toponimi povezani jer etnosi prenose svoje ime na mjesta življenja, ali isto tako bivaju nazivani po mjestima koja nasele (Milanović 2008). Stoga su, smatra Strauss, lična imena

li se tu radi o evoluciji naziva etnikuma Bošnjani (Bošnjaci) u Bosanci, ili se radi o posebnom etnikumu?

NACIJA KAO ZAJEDNICA GRAĐANA-DRŽAVLJANA SENADINA LAVIĆA

I Senadin Lavić (2019) ukazuje na problematično korištenje određenih pojmova u političkom vokabularu i znanstveno-stručnim raspravama, prije svega odrednica narod i nacija. Tako se nacija pogrešno definira, smatra Lavić, kao društvena grupa zasnovana na etno-religijskim određenjima, pozivajući se pri tome na neistinit mit da samo etničke grupe tvore naciju, što je dovelo do vladavine militantnog nacionalizma i etnocentrizma koji sprečavaju afirmaciju svijesti o bosanstvu (Ibidem). Za Lavića su narod i nacija dvije odvojene stvarnosti. Narod svodi isključivo na etničku i religijsku komponentu (kultura), smatrajući da svaka njena politizacija vodi „etno-kulturnom nacionalizmu“ ili u „sektarijanski tip nacionalizma“, dok nacija izražava građanski nacionalizam (patriotizam) kao „politička nacija državljana“¹².

Time što naciju definira kao zajednicu građana-državljana, koju separira od naroda, kao zajednice zasnovane na porijeklu, jeziku, vjeri, kulturi, podvodeći bh. Srbe, Hrvate i Bošnjake pod odrednicu narod, Lavić želi prevladati etno-religijsko oblikovanje nacije (države) u BiH i pod egidom nacionalnog građanstva politički integrirati etno-religijski bosanski pluralizam u bosansku naciju građana (državljana).¹³ No, ovo Lavićevo izjednačavanje nacije sa državom i zajednicom građana-državljana otvara pitanje subjekta konstitucije države, koja je uslov mogućnosti formiranja nacije

i mjesta življenja zamjenjiva (Alia 2009). No, ako prihvatimo tezu da je imenovanje univerzalno, te da neimenovano ne postoji, jer tek, kako kaže Geertz (1973; 366), „imenovanjem bilo ko (niko) postaje neko“ onda je teško razumjeti da neimenovana društvena grupa dobija svoje ime iz teritorija/države tek u 12. vijeku kada se već uveliko iz etničkih skupina formiraju narodi. To bi prije vodilo zaključku da nema historijskih podataka o etničkom imenu Bošnjana. Pri tome treba reći da su etnička imena Srba i Hrvata poznata prije njihovog dolaska i po dolasku Slavena na ove prostore, što je otvorilo vrata spekulacijama oslonjenim na sad već sporne tvrdnje Porfirogeneta da su prostore Bosne naselili etnički Srbi i Hrvati, te da su njihova imena potisnuta sa stvaranjem bosanske države (Čirković 1964).

- 12 Lavić (2012: 121) izjednačava naciju, državu i zajednicu građana-državljana pa tako navodi da je „nacionalnost izraz javno-pravnog odnosa pojedinca/državljanina i njegove države... državljanini čine jednu naciju“, ne uočavajući tananu pojamovnu razliku između ovih pojmova i njihovu međusobnu vezu na osnovu njihovog implicitnog sadržaja. Nacija je politička kategorija, država političko-pravna, a građanin-državljanin pravna kategorija, koje su međusobno povezane (Cohen 2016; Turner 2014; Bockenforde 2017; Šmit 2015; Schmitt 2007).
- 13 Ovakvo Lavićevo nacionalno bosanstvo može se podvesti pod odrednicu „narodnog bosanstva“ Vere Križnik-Bukić (1997) kojom nacionalno identificira sa zemljom-državom Bosnom, a koje je ujedno i „anacionalno“, ili čak „antinacionalno“ jer sadrži nastojanje da ‘denacionalizira’ narodnosne identitete bosanskih Srba, bosanskih Hrvata i dijelom bosanskih Muslimana.

kao zajednice građana-državljana. Paradoksalno, Lavićeva bosanska nacija, kao zajednica građana-državljana BiH, za koju se on zalaže, već postoji. To su svi državljani BiH.¹⁴ Isto tako, nominalno određenje Srba, Hrvata i Bošnjaka kao naroda, ne mijenja njihova bitna svojstva, svijest o tome ko su (samoodređenje) i volju da, kao takvi, kroz državu upravljaju sami sobom (samozakonodavstvo). A to su bitna određenja nacije.¹⁵

Definiranjem pojmova naroda i nacije, etnosa i demosa, odrednicama koje se međusobno isključuju, Lavić pokušava Srbe, Hrvate i Bošnjake nominalnim svođenjem na narode (etnose), delegitimizirati kao konstituente države BiH, koju želi zasnovati na jedinstvenoj zajednici formalno jednakih građana. Pri tome se poziva na J. S. Milla, Dominique Schnapper i Veru Kržišnik-Bukić, mada nijedan od ovih autora ne isključuje vezu između ova dva pojma, nego upravo suprotno, smatraju da se u moderno doba do zajednice građana upravo dolazi uzdizanjem zajednice porijekla na nivo nacije, koja biva nosilac ideje univerzalne jednakosti građanstva.¹⁶

- 14 Lavić (2012) i sam konstatira da nema potrebe da se pravi bosanska nacija kad ona već postoji, jer postoji država BiH i njeni državljani Bosanci. Pored toga, izgleda da Lavić ne uvažava razliku između postojanja zajednice građana (državljana) i njihove ustavne pozicije. U svakoj državi formalno-pravno egzistira zajednica građana koju čine svi građani te države, no samim tim nije određena njihova ustavna pozicija. Pravo pitanje jeste koja je ustavna pozicija te zajednice formalno jednakih građana, odnosno da li je ona ustavni konstituent i suveren države ili su to etno-nacionalne (narodne) zajednice, kao što je to slučaj u BiH.
- 15 Na prvi pogled može biti nejasno šta Lavić želi postići time što će bh. Srbe, Hrvate, i Bošnjake nominalno nazvati narodima (etnosima), a nacionalno imenovati građane-državljanke BiH. Sama promjena imena ovdje ne mijenja sadržaj imenovanih, odnosno njihov politički potencijal u odnosu na državu BiH. Nazvati miša lavom, ne znači miša učiniti lavom.
- 16 Mill (1977) pod nacijom podrazumijeva zajednicu ljudi koji su ujedinjeni na međusobnim simpatijama zasnovanim na jezičkom, religijskom identitetu, zajedničkom porijeklu, historiji, memoriji i posebno zajedničkim imenom što omogućava kooperaciju i želju da sami sobom upravljaju, što ne isključuje i takvu mogućnost da različite nacionalnosti imaju zajedničku vlast. No, Mill preporučuje da ako se žele slobodne institucije poželjno je da granice vlasti najvećim dijelom koincidiraju sa nacionalnim granicama. Vera Kržišnik-Bukić (2012) razlikuje pojmove naroda i nacije tako što ih međusobno ne isključuje jer se oni međusobno pretpostavljaju, pa tako naciju vezuje za državu, a narod posmatra evolutivno (razvojno) vezujući ga za etnos i narodni kulturni identitet, da bi se u moderno doba oblikovao kao suvereni subjektivitet koji teži svojoj državi i pravu na vlastitu i samostalnu državu. Za nju nacija ima dva sloja, jedan narodni, a onaj drugi nacionalni (državni). Treba ipak napomenuti da se Kržišnik-Bukić u nekim svojim tekstovima ideološkog sadržaja (2003) zalaže za formiranje bosanske nacije kao zajednice građana-državljana kako bi se razvijalo političko tkivo na temelju zemlje-domovine. No, ona ovu zajednicu građana vidi na jednoj tračnici bosanskog kolosijeka da bi na drugu stavila etno-nacionalni kompleks. Tako se njeni pojmovi međusobno zapliću jer političko jedinstvo izvodi iz zajednice građana, odnosno države, što implicira da država nema političko jedinstvo koje je opet uslov njenog (državnog) nastanka. I Schnapperova (1996) razlikuje narod i naciju. Narod određuje kao zajednicu utemeljenu na kulturi, dok naciju definira kao zajednicu zasnovanu na političkom jedinstvu čiji je ideal građanska jednakost. No, nacija ne nastaje ni iz čega, navodi Schnapperova, nego pretpostavlja narodnosnu (etničku) zajednicu koja je transcendirala svoju partikularnost i uzdigla se, kako kaže Hegel (1989), do univerzalnog. Naciju ne treba izjednačavati sa narodom (etnosom), ali ni sa državom, kaže Schnapperova. Ona je definira u dvostrukom dijalektičkom odnosu i sa etničkom zajednicom i sa državom. Država građana ne može opstati ako ne postoji volja pojedinaca da žive zajedno, jer, kako kaže Schnapperova, da bi nacija obezbijedila svoje postojanje i životnost, mora održavati elemente etničkog reda.

Osnovna Lavićeva teza je da se moderna demokratska pravna država ne može konstituirati na naciji kao etno-religijskom (kulturnom) supstratu, nego na naciji kao zajednici građana-državljana. No, pri tome ne uviđa da je moderna pravna demokratska država uslov mogućnosti formiranja zajednice građana-državljana, te da se stoga konstituent (konstituirajuća moć) takve države ne može izvoditi iz zajednice građana¹⁷, nego se mora tražiti na drugoj strani. „Racionalno“ jezgro Lavićevog tumačenja bosanske nacije, koje bi moglo poslužiti kao paradigmatička ilustracija široko rasprostranjenog intelektualnog i zdravorazumskog razumijevanja bosanske nacije, kao zajednice građana-državljana¹⁸, može se svesti na sljedeće: nacionalno je uvijek ono bosansko, a bosansko je uvijek ono nacionalno, kao državno, kao zajednica državljana koja je radikalno suprotstavljena etnosu, zajednici porijekla, biologije, religije, kulture.

17 Građanin je etimološki (citizen, civitas, civitatis, cite) povezan sa gradom, odnosno sa licima koji žive u gradu i učestvuju u procesu kultivacije, a onda sa pojavom nacionalne države (Turner 2002). Historijski distinktivno jezgro građanina u zapadnoj političkoj tradiciji je formalni status članstva u političkom i legalnom entitetu, modernoj državi. Pretpostavka modernog građanina je demokratska pravna država koja je izraz političkog jedinstva i političke volje onoga što Hegel naziva „etički duh“¹⁷, Američka revolucija „We the People“, a Francuska revolucija „Nacijom“ koja se kroz državne organe u formi modernog zakona samodefinira kao zajednica građana državljana. Tako je u koncept građanina involvirana, kako to Parsons primjećuje, tranzicija od zajednice zasnovane na askriptivnim kriterijima (etnos) ka društvu zasnovanom na kriterijima postignuća (demos), odnosno prelazak sa partikularnog na univerzalno (Turner 1993). Status građanina kao persone je određen apstrahiranjem od svih njegovih konkretnih određenja (etničkih, religijskih, rasnih, klasnih, spolnih...) i sveden na univerzalnog apstraktnog građanina koji je definiran zakonom kojim mu država dodjeljuje određeni set prava i obaveza i kojeg definira kao nosioca suvereniteta. Država zakonima institucionalizira čvrst obrazac prava i obaveza građanina koji transcendirira tradicionalno zasnivanje socijalne solidarnosti na srodstvu i etnicitetu. Tako se kroz status građanina uspostavljaju socijalne veze i socijalna solidarnost modernog društva (Trevino 2008). Građanin, dakle, nije politički nego juristički pojam, legalna persona slobodna da djeluje po zakonima koje sam donosi, zaštićen tim zakonima (Cohen 2016). Pojam zakona je neraskidivo vezan s pojmom jednakosti, svi građani su pred zakonima jednaki. U bitnome građanin kao nosilac prava i obaveza se pojavljuje u dvojnoj funkciji, pasivnoj i aktivnoj. S jedne strane se pojavljuje kao skup građana na koji se primjenjuju zakoni kojima se definiraju njegov status i prava i obaveze, a s druge strane kao subjekt donošenja zakona koji ga definiraju i određuju njegova prava i obaveze. Time se realizirala moderna ideja slobode, odnosno Aristotelov koncept građanina po kojem je građanin istovremeno onaj koji vlada i kojim se vlada, kao i Rousseauov pojam samozakonodavne moći (Habermas 2015).

18 Ovdje treba spomenuti da su promotori ideje bosanske nacije kao zajednice građana-državljana, pored Lavića, i Šarčevića i Duraković kao i mnogi drugi intelektualci i javni radnici. Oni, kao i Lavić, smatraju je je jedini način da se zaustavi dalja podjela BiH koju generiraju srpski, hrvatski i bošnjački etno-nacionalizam, formiranje bosanske nacije koju bi činili svi njeni građani, jer sama nominacija neke društvene grupe kao nacije, kako neki od njih smatraju, daje im pravo da imaju svoju državu. Među promotorima ideje bosanske nacije treba svakako spomenuti i Kurtćehajića koji smatra da bosansku naciju treba da čine apstraktni građani-državljeni, ali za razliku od Lavića i ostalih, on se zalaže i za formiranje bosanskog naroda na tradiciji Bošnjaka (dobrih Bošnjana) koji su 1993. godine na Bosanskom saboru izjednačeni sa Muslimanima. Bosanskom narodu (naciji) bi pripadali i Bošnjaci Sandžaka, smatra Kurtćehajić, jer su bili u četiri stotine godina dugo vezu sa Bosanskim, a ne bošnjačkim Sandžakom, pašalukom, vilajetom, a neki dijelovi Sandžaka nisu bili u sastavu srednjovjekovne bosanske države. Tako i Kurtćehajić bosanski narod i naciju izvodi iz bosanske države.

Lavić hipostazira državu kao zajednicu građana-državljana¹⁹, pretvarajući ih u „causa sui“, apriornu supstancu, koju onda neoprezno izjednačava sa nacijom²⁰. Pošto je BiH internacionalno priznata država, bosanska ideja nije prazna ideja, tvrdi Lavić (2021), jer je ona već tu. Tako Bosna, kao zemlja i država za Lavića biva osnova svega bosanskog, pa tako i bosanske nacije, da bi naknadno i narodni (etnički) partikulariteti, dobili svoj legitimitet ako su izvedeni iz zemlje i države Bosne.

Nakon radikalnog razdvajanja etnosa (naroda) i nacije, Lavić tvrdi da pojmovi narod i nacija nisu suprotstavljeni, ali pod uslovom da narodi svoj nacionalni identitet ne izvode iz religijskog (etničkog) identiteta. Bošnjaci kao narod, po Laviću, nisu razvili mit o neakvim praplemenima jer su svoj identitet vezali za Bosnu, dok se Srbi (i Hrvati) nisu oslobodili rasnog shvatanja nacije. Tako, po Laviću, ispada da samo Bošnjaci, kao narod (etnos) bivaju kompatibilni sa bosanskom nacijom kao zajednicom građana-državljana. Pravi problem koji muči Lavića, a koji on na pogrešan način želi riješiti glasi: Zašto su u BiH suvereni (konstitutivni) narodi, kao etničko-religijske zajednice Srbi, Hrvati i Bošnjaci, a ne nacija, kao zajednica građana-državljana? Odgovor na to pitanje krije se u konstituciji (ustavu) BiH, odnosno u bosanskom suverenu, onome ko donosi ustav i ko ustavom definira ko je nosilac suvereniteta²¹. A subjekt državnog suvereniteta se ne određuje nominalno, kao što bi to Lavić želio.

- 19 Politološka teorija od Rusoa i Hegela smatra da u okviru moderne demokratske države treba razlikovati građanina, kao člana građanskog društva (bourgeois) i građanina, kao državljanina (citoyen) (Lowith 1988), pri čemu treba imati na umu da su obje ove odrednice pravni konstrukti koji za pretpostavku imaju pravnu državu..
- 20 Dominique Schnapper, na koju se Lavić često poziva, upozorava da se pojmovi „nacije“ i „države“ često izjednačavaju. Države su, navodi Schnapper (2013), sistemi institucija koje se pojavljuju od srednjeg vijeka u Francuskoj, Engleskoj i Španiji a mnoge države od II svjetskog rata zahtijevaju da budu izraz demokratske nacije što dovodi do konfuzije.
- 21 Za razliku od većine promotora ideje bosanske nacije kao zajednice građana-državljana Edin Šarčević (2010) pitanju nacije, kao zajednice državljana, prilazi sa aspekta njihovih ustavnih prava, s aspekta pitanja ko odlučuje u državi, ko je izvorni nosilac ustavnog poretka i državne vlasti, a ne sa aspekta apsurdnog zahtjeva za formiranjem zajednice državljana u državi koja kao takva već postoji. Demokratska pravna država može funkcionirati, smatra Šarčević, samo ako je izvedena i legitimirana zajednicom formalno jednakih građana-državljana. No, ta prava državljana su definirana ustavom i operacionalizirana izbornim zakonom, što i sam Šarčević navodi, mada, pri tome, stavlja u drugi plan činjenicu da izvornu ustavnu konstituciju ne uspostavlja zajednica građana-državljana, kao konstituirana moć, nego „We the people“ (nacija), kao konstituirajuća moć, koja može suspendirati ustav, što već dugo radi Dodik pozivajući se na srpski narod kao izvornog nosioca suvereniteta. U osnovi demosa (zajednice građana) je etnos koji pristaje na njegovu vladavinu samo dotle dok se njegovi partikularni interesi ostvaruju kroz univerzalnu formu građanina, priznajući tada univerzalno kao svoj interes (Knowls 2002). Problem je u tome što vladavina univerzalnog legalnim etabliranjem suvereniteta zajednice građana može biti opozitna pravu po sebi partikularnog Hegelovog „etičkog duha“ ili nacije (Duguit 1917), a tada se „etički duh“ (nacija) ponovo pojavljuju na političkoj sceni, što dešavanja u BiH potvrđuju. Sama činjenica da je univerzalno, kao zajednica građana-državljana, postalo, još od Francuske revolucije, civilizacijski standard konstitucije liberalno-demokratskih država, ne demantuje ove činjenice.

KUKIĆEVA KRITIKA BOSANSKE NACIJE GRAĐANA

Svoju kritiku koncepta bosanske nacije kao zajednice građana-državljana elaborirao je Slavo Kukić u svojoj knjizi *Narod i nacija* (2023). No, umjesto argumentovane kritike građanskog koncepta bosanske nacije Senadina Lavića, kojem pridodaje Edina Šarčevića, Zlatana Hadžidedića i Mustafu Imamovića kao zastupnike istog ili sličnog stanovišta, Kukić svoje osporavanje ovih autora, najvećim dijelom, svodi na ideološko (dis)kvalificiranje, etiketirajući ih kao sljedbenike „velikodržavnog programa bošnjačkog nacionalizma“, zasnovanog na „etno-političkom“, „etno-religijskom“ i „religijskom radikalizmu“, koji je opasniji i od hrvatskog i od srpskog nacionalizma (Kukić 2023: 94).²²

Kukić kritiku poimanja bosanske nacije spomenutih autora temelji na njihovom apsolutiziranju iskustva konstituiranja nacija zapadnih demokratskih država, te uspostavljene logike pravnog formalizma i standarda međunarodnog prava. Pri tome se slaže sa svojim oponentima da postoje dva modela nacije, jedan zapadnoevropski, koji izjednačava naciju sa državom i zajednicom građana-državljana (građanski nacionalizam), i drugi istočni, koji izjednačava naciju sa narodom, odnosno zajednicom porijekla, kulture (etnički nacionalizam). Sopstveno optiranje za istočnu varijantu nacije kao zajednice porijekla i kulture (etnički nacionalizam) obrazlaže uvažavanjem povijesnih uslova konstituiranja nacija na ovim prostorima (Kukić 2023; 72). Uz to, Kukić pod najmanji zajednički nazivnik sopstvenog definiranja nacije eklektički podvodi veliki broj određenja različite teorijske provenijencije, tako da se pod taj nazivnik mogu svesti gotovo sve društvene grupe, čime se izgubila ona *differentia specifica* po kojoj se nacija razlikuje od naroda.²³

Kvintesencija Kukićeve (2023) kritike bosanske nacije kao zajednice građana-državljana sadržana je u tome da on iza takvog koncepta vidi bošnjački nacionalizam

22 Mada neke Kukićeve kritičke opservacije sadrže „zrno razuma“, kao što je kritika Šarčevićevog „pravnog formalizma“ i „standarda međunarodnog prava“ po kojima je nacija isključivo zajednica građana-državljana, Hadžidedićevog stava da je dovoljno imenovati jednu grupu nacijom pa da ona stekne pravo da ima svoju državu, te Lavićevog shvatanja da je nacija zajednica građana-državljana, a da Srbi, Hrvati i Bošnjaci, kao zajednice porijekla, mogu biti samo narodi koji će participirati u bosanskoj naciji samo ako svoj identitet izvode iz države BiH, ipak njegova diskvalifikacija spomenutih autora kao sljedbenika ideologije religijskog radikalizma Alije Izetbegovića, u najmanju ruku je nedovoljno argumentirana i denuncijacijska, te kao takva gura u drugi plan to „zrno soli“ koje njegova kritika sadrži...

23 Kukić (2023: 55) pod najmanji zajednički nazivnik sopstvenog određenja nacije podvodi „ekonomsku povezanost, kompaktnost teritorija, jezik, istu ili srodnu kulturu, svijest o nacionalnoj pripadnosti, cjelovitost“, te je određuje kao „specifičnu zajednicu nastalu iz naroda, zapravo dvaju ili više naroda, kao zajednicu života... kao historijski formiranu zajednicu...“, na osnovu čega je nemoguće izvesti specifičnu razliku nacije od naroda i etnosa, što bi trebao da bude osnovni zadatak definiranja.

koji dobija formu velikodržavnog projekta, u okviru kojeg bi Srbi i Hrvati bili depolitizirane narodnosne skupine. Umjesto promocije „bošnjačkog velikodržavnog projekta“ u formi bosanske nacije, treba reafirmirati, smatra Kukić, poštivanje nacionalnih posebnosti i afirmaciju državnog patriotizma. A da bi se to ostvarilo moramo se vratiti univerzalnim vrijednostima kombinacije građanskog i nacionalnog, koji su sadržani u odlukama ZAVNOBiH-a i koju su egzistirali u socijalističkoj BiH, te ih treba samo izvaditi iz ladice i primijeniti u realnom životu, zaključuje Kukić (2023:122).²⁴ No pri tome Kukić zaboravlja da je iz ladice potrebno izvaditi i KPJ/SKJ koji je vladao kao avangarda radničke klase na principu demokratskog centralizma, i AVNOJ, jer su bh. partikulariteti integrirani sa jugoslovenskim partikularitetima ne na građanskom principu, nego na ideologiji proleterskog internacionalizma, što, zasigurno, više nije moguće.²⁵

- 24 Mada postoji državno-pravni kontinuitet BiH od ZAVNOBiH-a do Daytonskog ustava, pozivanje na ZAVNO-BiH i socijalističko ustavno rješenje bh. nacionalnog pitanja kao prototipa za suvremenu bosansku naciju koja u osnovi ima građanina-državljanina, u najmanju ruku je sporno. Prvo zato što su u tumačenju ZAVNOBiH-a dekontekstualizirana ustavna rješenja AVNOJ-a. Volja onih koji su donijeli ZAVNOBiH bila je spojena sa voljom ostalih naroda Jugoslavije tako da je ZAVNOBiH sastavni dio AVNOJ-a. Drugo, samo rješenja nacionalnog pitanja zasnovanog na ZAVNOBiH-u da BiH nije „ni srpska ni hrvatska ni muslimanska nego i srpska i hrvatska i muslimanska“, kao i Ustava iz 1974. da se BiH zasniva na SUVERENITETU I RAVNOPRAVNOSTI Srba, Hrvata i Muslimana, daleko je od građanskog modela, a mnogo bliže (kon)federalnoj i konsocijacijskoj demokratiji. Treće, u svim rješenjima od ZAVNOBiH-a do Ustava iz 1974. BiH je zasnovana na vlasti i samoupravljanju radničke klase i svih radnih ljudi, što znači da je konstituirana moć, odnosno ustavni suveren bila radnička klasa predvođena KP koja je vladala na principu demokratskog centralizma pozivajući se na ideologiju proleterskog internacionalizma. Taj ustavni suveren je već odavno detroniziran. Četvrto, čak i pod uslovom da se iz bh. ustavnih normi mogu izvoditi neki građanski koncepti, što se čini besmislenim, treba imati na umu da neka sila uvijek podupire zakon, da je suveren uvijek u zakonu i izvan zakona i da bez suverene volje zakon postaje fikcija, ili, kako je to Norris (2017: 240) konstatirao, „nijedan zakon ili pravilo ne može se opravdati, interpretirati ili primijeniti samim sobom“. A kada se zakoni ne mogu primijeniti, što slučaj BiH svjedoči, onda odlučuje suveren, a suvereni u BiH zasigurno nisu građani BiH, što slučaj Republike Srpske i političkog djelovanja Milorada Dodika najbolje potvrđuje.
- 25 Poseban napor da se na tekovinama ZAVNOBiH-a i socijalističke revolucije gradi bosanska nacija kao zajednica građana-državljana učinio je Omer Ibrahimagić kojeg vrijedi ovdje spomenuti. On je svakako jedan od suvremenih pionira, na kojeg se često pozivaju i Kukić i Lavić i Zgodić, koji je, na tekovinama ZAVNOBiH-a, pokušavao teorijski utemeljiti obnovu suvremene države BiH koja bi u osnovi imala Bosance (i Hercegovce), kao politički (državni) narod (demos). Temeljni inicijalni akt na koji se Ibrahimagić poziva u svojoj nakani (re)afirmacije bosanskog političkog (državnog) naroda je Proglas Prvog zasjedanja AVNOJ-a narodima Jugoslavije od 27. novembra 1942. godine, u kojem se kaže: „Bosanci i Hercegovci samo ujedinjeni i složni, preko svojih narodnooslobodilačkih odbora a u redovima Narodnooslobodilačke vojske možete sebi ostvariti jednu ljepšu i zajedničku budućnost... Vama svima i Srbima i Hrvatima i Muslimanima potrebna je iskrena i bratska saradnja da bi BiH kao jedinica u našoj bratskoj zajednici mogla napredovati na zadovoljstvo svih bez razlike na vjeru i stranku“ (prema Ibrahimagić 2003: 24). Ibrahimagiću je od ključne važnosti stav Proglasa da u obnovu države BiH, kojoj će u osnovi biti Bosanci (i Hercegovci) kao politički (državni) narod (demos), Srbi, Hrvati i Muslimani moraju biti ujedinjeni i složni. Slažemo se sa ovom konstatacijom uz pitanje, koje Ibrahimagić eksplicitne ne postavlja, a koje glasi: Na kojim osnovama je moguće ujedinjenje i sloga Srba, Hrvata i Muslimana u BiH kako bi ostvarili političko jedinstvo i uspostavili politički (državni) narod? Pri tome treba napomenuti da samo političko jedinstvo već samim sobom ne određuje formu vladavine, ne određuje narod (demos) kao

Na kritici Lavićevog koncepta nacije Kukić izvodi sopstveni model ustrojstva države BiH kao „multinacionalne građanske države“, čiji unutarnji suverenitet izvodi i iz demosa kao zajednice građana-državljana, ali i iz etno-nacionalnih partikulariteta, koji temelji na modelu Esada Zgodića, navodeći da su razlike među njima irelevantne.

ZGODIĆEVO POIMANJE NACIJE

Svoje viđenje BiH kao „multinacionalne građanske države“ Kukić temelji na Zgodićevom tekstu „Država bez političke nacije“ u kojem Zgodić nudi model multinacionalne države, u slučaju „ireverzibilnosti formiranja nacija na prostoru BiH“ i nemogućnosti formiranja bosanske nacije, kojim bi se zaustavila nacionalna teritorijalizacija BiH i njena podjela (Zgodić 2022: 378). Po tom modelu BiH bi bila građanska država koja nije ni anacionalna ni nadnacionalna, čiji bi se unutarnji suverenitet izvodio iz političkog subjektiviteta naroda kao državljanske nacije, ali isto tako i iz političkog subjektiviteta građana kao nacionalnih individua, te bi tako

nosio vlasti (suverena) jedne države, mada ta forma u mnogome zavisi od vrste političkog jedinstva. Konstitucija (ustav) je ta koja određuje vrstu i način političkog jedinstva, prirodu i karakter jedne države, pa samim tim i formu (suverena) vladavine (Šmit 2015). U samom Proglasu se kaže da Bosanci i Hercegovci treba da budu ujedinjeni i složni kroz narodnooslobodilačke odbore, kako bi uspostavili političko jedinstvo koje će predstavljati ZAVNOBiH na čelu sa KPJ i Titom (prema Ibrahimagić 2003; 37-38). Dakle, princip političkog jedinstva koji se zagovara u Proglasu i ZAVNOBiH-u, i koji je narodnooslobodilačkom borbom i revolucijom realiziran, je klasnog karaktera, zasnovan na ideologiji proleterskog internacionalama koji povezuje ne samo radničku klasu BiH, nego i bratske narode Jugoslavije, pa i šire. Pošto ni socijalistička BiH, kao ni socijalistička Jugoslavija nisu bile demokratske države koje impliciraju vladavinu naroda (demosa), tako ni ovo „ujedinjenje i sloga“ Srba, Hrvata i Muslimana ne znači uspostavu demokratskog poretka sa suverenitetom naroda kao demosa, nego vladavinu (monopol) radničke klase na čelu sa komunističkom partijom, koji su doveli do ujedinjenja i sloge Srba, Hrvata i Muslimana u BiH (bratstva i jedinstva) na ideologiji proleterskog internacionalizma i vladavine komunističke partije, na principima demokratskog centralizma. Ono što je u početku bilo implicitno, zbog međunarodnih okolnosti, vremenom je postalo eksplicitno. Tako narod postaje radni narod, pa onda radnička klasa predvođena KPJ/SKJ koji je bio subjekt konstitucije državne zajednice i subjekt konstitucije državne vlasti, a Srbi, Hrvati i Muslimani ujedinjeni i složni kroz narodno-oslobodilačke odbore, Ustavom BiH 1974. dobijaju suveren i ravnopravan status. Nakon što je došlo do urušavanja socijalističke Jugoslavije, pa onda i socijalističke BiH, zasnovanih na ZAVNOBiH-u i AVNOJ-u i silaska sa vlasti komunističke partije (SKJ), u tom vanrednom stanju Srbi, Hrvati i Muslimani su potvrdili svoj suveren status, kao narodi-nacije, i do danas nisu pronašli novi princip ujedinjena i sloge koji bi ih vodio boljoj budućnosti. Sve to ne znači da se u svim ovim fazama državno-pravnog razvoja BiH nisu, bar rudimentarno, pojavljivale socio-kulturne forme bosanskog naroda, forme zajedništva bosanskih različitosti, koje nisu uspjevale da nađu adekvatan izraz svog političkog ispoljavanja. Na kraju prof. Ibrahimagić zaključuje da je neophodno razlikovati između naroda (etničke zajednice) u njegovom kulturnom značenju i naroda (političke zajednice), u njenom značenju državnog naroda državljana, građana Bosne (i Hercegovine), ako se želi da Bosna ostane održiva i funkcionalna. A da bi postala stabilna i prosperitetna država, smatra Ibrahimagić, treba da budu razdvojeni kulturni i politički identiteti njene tri etnije koje treba da postanu državni politički narod Bosne, uz očuvanje postojećih etno-kulturnih zajednica i kulturnih identiteta. Ovakvo razumijevanje nacije postalo je paradigma, u okviru koje se kreću i Jahić, Lavić, Zgodić, Kukić. ali i mnogi drugi, najvećim dijelom bošnjački univerzitetski profesori i akademici.

etnos bio inkorporiran u demos. Zgodićev „multinacionalni federalizam“ mogao bi se uslovno svesti na model koncipiran u preambuli Daytonskog ustava gdje se unutarnji suverenitet izvodi iz konstitutivnih naroda, Bošnjaka, Hrvata i Srba (zajedno sa ostalima), i građana...“ (Ustav BiH), pa se onda postavlja pitanje čemu uopće ovaj predloženi model „multinacionalne građanske države“.

No, ako bi se i prihvatio ovakav državni model BiH izgrađen na pojmovnom galimatijasu etnosa, naroda, nacije, politike, države, prava, demosa, ostaje pitanje subjekta konstitucije takvog modela države. Po Zgodiću „naciju sačinjava zajednička država, politička volja...“ (2022: 360). Na pitanje iz čega izvodi zajedničku državu, odgovor bi mogao biti iz političke volje. Ali na pitanje iz čega izvodi političku volju, odgovor bi se teško dobio, jer je po njemu „političko državljanstvo oslobođeno kulturnih i etničkih identiteta“ (2022: 360), tako da ostaje nejasno iz čega izvodi političko²⁶ jedinstvo (volju) koje je pretpostavka države, prava i demosa. Da bi demos bio moguć u multinacionalnim državama mora postojati ili zajednički supstrat koji povezuje nacionalne partikularitete ili konsenzus tih partikulariteta da se živi zajedno u takvom državnom modelu ili suverena moć koja će ih na to prisiliti.

Simptomatično je da se Kukić u odbrani svojih stavova poziva isključivo na jedan Zgodićev tekst („Država bez političke nacije“), mada Zgodić u mnogim svojim knjigama i tekstovima zastupa stavove slične onima koje iznosi Lavić, samo što to radi suptilnije i opreznije. Posredstvom „Programskog mišljenja o ideji bosanske nacije“ grupe profesora Fakulteta političkih nauka u Sarajevu kao jedan od koautora Zgodić (2022: 359) propituje da li se može „zamisliti da se sadašnje nacionalne identifikacije utemeljene na vjersko-etničkim istorodnostima (...) mogu povijesno transformirati u formu etničko-vjerskih i kulturnih subidentiteta jedne nove

26 Problem je u tome što naša akademska zajednica najvećim dijelom još uvijek ne uviđa razliku između pojmova „političko“ i „politika“. Termin „politika“ se koristi difuzno, tako da se pod njega može podvesti sve i ništa, ili se izjednačava za odrednicom država, iz čega nikakvo smisleno razumijevanje pojma politika ne može da proizađe. Za Heideggera se „političko“ odnosi na ontološku dimenziju ljudske egzistencije, na način kako je društvo institucionalizirano, dok se „politika“ odnosi na ontičko, na konvencionalnu politiku unutar politički institucionaliziranog društva ili države (Mouffe 2005). Političko je slobodna egzistencijalna odluka kojom se definira socijalno jedinstvo (političko, kao osnova kolektivnog identiteta) ili politička zajednica (država), uključivanjem prijatelja (Mi) i isključivanjem neprijatelja (Oni), u okviru kojeg se uspostavlja sfera politike i politički poredak (Schmitt 2013). Političko je mjesto iz kojeg se izvodi moderno zajedništvo (politička priroda socijalnog bića) i uspostavlja kontingentni poredak konstituiranjem identiteta i političkog subjektiviteta na kojem se uspostavlja demokratski pluralizam (Heywood 2013). Kriterij političkog ne može se anticipirati zakonom jer prethodi državi i pravnom poretku. Država kao politička i legalna organizacija je utemeljena u političkom kojim se razdvajaju Mi i Oni u različitim socijalnim formama (Noris 2017). Unutar tog političkog jedinstva (države) razlike među članovima se prihvataju kao legitime, kao i pravila koja definira politička zajednica (država) po kojima se osvaja ili gubi vlast (Mouffe 2005). Dakle, političkom odlukom se definira političko jedinstvo (državna zajednica) unutar kojeg se odvija politika. Pretpostavka politike je ono političko koje je njena ontološka osnova.

identifikacije s bosanskom nacijom“. Program preferira model države sa više subidentiteta kako bi se očuvale tri bosanska vjersko-kulturna identiteta, uz zaključak da je „iskustvo političke nacije ili nacije državljana podrazumijeva razdvajanje političko-državnog identiteta od etničko-religijskog-kulturnog identiteta“ (Zgodić 2022: 361), što sasvim korespondira Lavićevom određenju nacije i naroda. Problem sa ovakvim stavovima je u tome što hipostaziraju državu kao demijurg „causa sui“, koji je sposoban svojom voljom i znanjem, neovisno o volji i znanju njegovih građana, stvoriti bosansku naciju građana-državljana, tako što, „pod određenim pretpostavkama (...) država može bitno sudjelovati u prevladavanju neprirodnih nacionalnih identiteta formiranjem bosanske nacionalne svijesti vezane primarno za državotvornu samosvijest i identifikaciju sa državom BiH“ (Zgodić 2022: 354).

Tako i Lavićevo optiranje za naciju kao zajednicu građana-državljana, kao i Kukićevo zalaganje za naciju, kao zajednicu porijekla, kojima se mogu priključiti i Zgodić, kao i mnogi drugi bh. profesori i akademici, bivaju eklatantan primjer dviju jednostranih, suprotstavljenih i međusobno isključujućih paradigmi razumijevanja nacije koja su duboko ukorijenjene ne samo u našim akademskim i intelektualnim krugovima²⁷, koje ostaju na nivou „razumijevanja“ izolovanih aspekata nacionalnog ispoljavanja.²⁸ Takvo razumijevanje nacije svodi se na percepciju neovisnih,

27 Različita razumijevanja nacije oblikovala su u posljednjih 200 godina dva modela koja je Rogers Brubaker (1994) paradigmatično predstavio kao francuski i njemački model razumijevanja nacije. Francuski model razumijeva naciju u relaciji sa državom i državnim institucijama i teritorijom, definirajući naciju univerzalistički, unitaristički i sekularno. Nacija je konstituirana kroz političko jedinstvo koje teži i kulturnom jedinstvu. Njemački model razumijeva naciju kao „etnocentričnu“ i diferencirajuću. Nacionalni osjećaj je razvijen prije stvaranja nacionalne države, a nacionalne ideje nisu izvorno političke, niti su vezane za apstraktnog građanina. Nacija je organska kulturna i lingvistička zajednica u potrazi za državom, tako da je njena osnova etno-kulturni, a ne politički fakt (Ibidem). Na osnovu ova dva modela razumijevanja nacije uspostavljena je dihotomija pojmova univerzalno/partikularno, kozmopolitsko/etno-kulturno, prosvjetiteljsko-racionalno/romantičarsko-iracionalno koji su međusobno mehanički suprotstavljeni i isključujući. Mada Brubaker uviđa da nacija sadržava oba određenja, etno-kulturno (partikularno) i građansko (univerzalno), koja sporadično pokušava povezati tako što na mjesto „građanske nacije“ stavlja „državnu naciju“ koju povezuje sa etno-kulturnom nacijom, ipak, najvećim dijelom, Brubaker ova dva modela razumijeva „antitetično, kao da funkcioniraju na različitim nivoima socijalnih i političkih procesa“ (Brubaker 1996: 81), odvojena i međusobno suprotstavljena (isključujuća), tako da ne uspijeva opojmiti naciju na osnovu njenih implicitnih veza etno-partikularnog i građanskog-univerzalnog, koje je Calhoun (1993) pregnantno izrazio navodeći da je „naciju nemoguće odvojiti od etnosa, a da je isto tako naciju nemoguće objasniti kao nastavak etnosa“. Kao takvo Brubakerovo dihotomno razumijevanje nacije kao etno-kulturne zajednice i zajednice građana-državljana, uz redukcioniističko čitanje samog Brubakera, gotovo je u potpunosti prihvaćeno u našoj akademskoj zajednici.

28 Hegel, na tragu Kanta, razlikuje razumijevanje (Verstand, Understanding) od umnog poimanja (Vernunft, Reason) svijeta. Razum razumije svijet kao mnoštvo razgraničenih stvari tako da je svaka jasno odvojena i njeno predstavljanje je izolirana refleksija. Um teži uspostavljanju cjeline utvrđujući veze i razlike između pojedinačnih stvari, sjedinjavajući ih na višem nivou tako da svaka dobija smisao i značenje iz međusobnog odnosa i u odnosu na cjelinu (Marcuse 1987). Razumijevanje fiksira pojavne objekte kao date, nepromjenljive i zgotovljene, videći među njima samo spoljnu vezu međusobnog negiranja i isključivanja, tako da je osuđeno

samodovoljnih, međusobno isključujućih aspekata nacionalnog ispoljavanja (etnos, narod, nacija, politika, država, pravo, demos), ne primjećujući njihovu međusobnu ontološku ovisnost, zasnovanu na integrirajućoj realnosti same nacije.

Ovakva epistemološka pozicija spoznavanja nacije apriori je data kao zadani normativni okvir u kome se koriste već unaprijed stvoreni pojmovi zasnovani na pretpostavkama koje unaprijed utvrđuju fundamentalnu strukturu stvari²⁹, a ne na osnovu imanentnog konceptualnog razvoja pojma nacije i međusobno nužnih odnosa njenih esencijalnih određenja, što upravo čini naciju onim što jeste, a ne onim kakvu je mi vidimo u njenoj pojavnosti (Thompson 2019).

POIMANJE NACIJE

Da ne bismo ostali na pojavnom razumijevanju, potrebno je definirati naciju na osnovu njenog bitnog implicitnog sadržaja i odnosa sa njenim graničnim pojmovima, s jedne strane pojmovima „političke zajednice“, „države“ „prava“ i „građanina“, a s druge strane „naroda“ i „etničke zajednice“, te iz tog dijalektičkog odnosa pojмова i njihovih implicitnih bitnih određenja pokušati (o)pojmiti³⁰ naciju. Promotori bosanske nacije naciju izjednačavaju sa državom i zajednicom građana-državljana, a suprotstavljaju je narodu kao zajednici kulture i religije, i etnicitetu kao zajednici porijekla. Stoga ćemo za početak, uz pomoć Hegela, definirati pojam države.³¹ Hegel u *Filozofiji prava* sa &257 započinje prikaz imanentnog pojmovnog razvitka države.

birati jedan ili drugi aspekt pojavnosti, gubeći iz vida njihovu međusobnu tranziciju i prelazak jednog aspekta pojavnosti u drugi. Umno poimanje dohvata tranzicioni moment među separatno razumljenim aspektima pojavnosti koji povezuje različite, opozitne i kontradiktorne aspekte u konkretnu cjelinu (Limnatis 2006).

- 29 Svaka ozbiljna analiza bi pokazala da veliki broj naših profesora i akademika problemu nacije i države pristupa iz horizonta sopstvenog nacionalnog kolektiviteta, a ne tako rijetko i iz rakursa aktualne nacionalne politike, tako da za njih nacija i država bivaju ono što se nadaje kao interes sopstvenog naciona, a ne ono što nacija i države objektivno jesu.
- 30 Za Hegela (1989: 20, &1) „pojam je ...jedino ono što ima zbiljnost, i to tako da on sebi ovu sam daje. Sve što nije ta, samim pojmom postavljena zbiljnost jeste prolazno opstojanje, spoljašnja slučajnost, mnijenje, pojava bez biti, neistina, obmana itd“.
- 31 Ovdje nećemo definirati državu na osnovu njenih generalnih karakteristika kao politički aparat koji upravlja na određenoj teritoriji, čiji se autoritet oslanja na legalni sistem i koji ima kapacitet upotrebe sile da implementira svoje odluke, te da je moderna država nacionalna država koja ima suverenu vlast na određenoj teritoriji i čiji stanovnici u okviru države imaju status građana-državljana, što bi vodilo isključivo “razumijevanju” pojavnog.

&257

„Država je aktualnost etičke ideje - etički duh³² kao supstancijalna volja koja je manifestna i sama sebi jasna, koja misli i zna sebe i implementira to što zna... Ona ima neposrednu egzistenciju u običajima, a svoju posredovanu egzistenciju u samosvijesti individua, u individualnom znanju i aktivnosti, upravo kako samosvijest, na osnovu svojih dispozicija, ima supstancijalnu slobodu u državi kao svojoj esenciji, svom cilju, kao produktu svoje aktivnosti“ (1991: 275).

&258

„Država je aktualnost supstancijalne volje, aktualnost koju ona ima u partikularnoj samosvijesti kada je ona dosegla svoju univerzalnost i kao takva ona je racionalna po sebi i za sebe“ (1991: 275).

Ono bitno što valja istaći kod ovog određenja države jeste da Hegel razlikuje „etički duh“ od države, koja je produkt njegove djelatnosti, tako da je „etički duh“³³ ontološki i logički implicitna pretpostavka države. Kod Hegela priroda duha je esencijalno socijalna (Ruggiu 2016) jer duhovno pripada društvenom životu (Neuhouser 2016).³⁴ To znači, kao što primjećuje Seyla Benhabib (1984), da država pretpostavlja zajednicu individua koje su doogle međusobno priznanje, a koju Hegel naziva „etički duh“. Za Hegela je „etički duh“ određena zajednica ljudi koja zna i hoće sebe i koja svoju supstancijalnu slobodu ostvaruje (aktualizira) u državi. Da

32 „Etički duh“ je prevod njemačke riječi „Sittlichkeit“, nastale od „Sitte“ što znači običaj i kao apstraktna imenica izražava za određene običaje, navike. U rječnicima se prevodi kao moral i etika (običajnost), a u engleskom kao „ethical life“, „objective ethic“, „concrete ethic“ (Jansson 2019: 2-3). Engleski prevod Hegelove Filozofije prava koristi odrednicu „ethical spirit“ koji smo i mi preuzeli i preveli kao „etički duh“.

33 Za Hegela je „duh“ način života ljudi čija je *differentia specifica* (samo)svijest. Ispoljava se kao subjektivni, objektivni i univerzalni duh koji se ne mogu posmatrati odvojeno, nego u uzajamnoj povezanosti. Osnova duha je (samo)svijest čija je suština socijalna. Tako je duh socijalni (etički) život jednog naroda koji je prolazeći kroz različite životne oblike došao do (samo)svijesti o onome što jeste (Pinkard 2016). Kao takav, smatra Hegel (1986: 258), „duh je nepomirljiv i neuništiv osnov i polazna tačka djelovanja svih ljudi, njihova svrha i njihov cilj a kao mišljenje onog po sebi ljudi on je samosvijest. Neposredna forma duha, smatra Hegel, je etički život jednog naroda jer je duhovni život subjektivitet koji je svjestan svoje esencije kao univerzalne supstancije koju dijeli s drugim članovima, a ta supstancija egzistira u običajima i zakonima same zajednice (Dudley 2008). U životu jednog naroda, ističe Hegel, pojam aktualizacije samosvjesnog uma ima svoj potpuni realitet tako što u samodovoljnosti drugoga vidi svoje kompletno jedinstvo (Bykova 2016). To jedinstvo sa drugima je zajedničkost ili socijalna priroda duha koja je historijski produkt koji ima različite životne forme koje se kod Hegela ispoljavaju kroz svijest, samosvijest, um. U moderno doba ta zajedničkost ili socijalna priroda duha je dobila umnu životnu formu kroz jedinstvo pojedinačnog, partikularnog i univerzalnog te aktualizirala se kroz modernu pravnu demokratsku državu.

34 Duh je ljudsko društvo kao svjesni (samosvjesni, umni) život (Testa 2017). Kao takav, socijalni kolektivitet kao svjesni život (duh) nam je uvijek već zadan kao pretpostavka u okviru koje je svijest (samosvijest, um) ekspresija socijalnog života (Ruggiu 2016).

bismo preciznije i potpunije odradili ovu društvenu grupu koju Hegel naziva „etički duh“ moramo odgovoriti na temeljno pitanje socijalne ontologije: Šta jednu društvenu grupu drži zajedno, šta je osnova njihova zajedništva? Zavisno od vrste ontološke osnove zajedništva društvene grupe ćemo podijeliti na etničke zajednice, narode i nacije.

Pogledajmo prvo, na osnovu implicitnog sadržaja Hegelove definicije države koja je *differentia specifica* onoga što Hegel naziva „etičkim duhom“. Država je, po Hegelu, rezultat aktualizacije „etičkog duha“ koji, kao zajednica ljudi, misli i zna sebe (samoodređenje) i koji, to što jeste, na osnovu slobodno izražene volje, hoće i može kao političko jedinstvo da objektivizira, tako da svoj partikularitet aktualizira na nivo univerzalnog kao modernu demokratsku državu u kojoj ostvaruje svoju „supstancijalnu slobodu“ (autonomiju). Volja i moć „etičkog duha“ da se, na osnovu onoga što jeste (samoodređenje), aktualizira kroz modernu demokratsku pravnu državu i tako vlada samim sobom izraz je „političkog³⁵ jedinstva“ koje je ontološka osnova ili vezivno tkivo zajedničkosti te društvene grupe. Mi ćemo tu društvenu grupu, Hegelov „etički duh“, koja u osnovi ima „političko jedinstvo“, nazvati konstituirajuća moć³⁶, koja je u moderno doba sa Američkom revolucijom promovirana kao „We the People“, a sa Francuskom revolucijom imenovana nacijom³⁷. Državnim ustavom, kao svojim instrumentom, „konstituirajuća moć“ kao partikularni „etički duh“, kao nacija („We the People“) se normativno redefiniira univerzalno kao zajednica formalno jednakih i slobodnih građana i tako postaje „konstituirana moć“³⁸

35 Carl Schmitt navodi da pojam države pretpostavlja pojam političkog. Specifično razlikovanje na koje se mogu svesti sve političke radnje i motivi jeste razlikovanje prijatelja i neprijatelja. Smisao razlikovanja prijatelja od neprijatelja je da označi krajnji stepen intenziteta vezivanja ili razdvajanja, asocijacije ili disocijacije ljudi. Svaka religijska, moralna, ekonomska, etnička ili neka druga suprotnost pretvara se u političku suprotnost ako je dovoljno snažna da efektno grupiše na prijatelje i neprijatelje (Šmit 2001). Kada je u pitanju nacija, političko biva ono vezivno tkivo koje jednu društvenu grupu (prijatelja) drži zajedno i razdvaja od drugih društvenih grupa (neprijatelja) bilo na osnovu etničkih, religijskih, klasnih ili nekih drugih suprotnosti.

36 Teoriju o „konstituirajućoj moći“ („pouvoir constituant“) prvi je formulisao Sieyes. On je označio revolucionarnim činom to što je Francuska revolucija odmah na svom početku uspostavila razliku između konstituirajuće i konstituirane moći (Schmitt 2008).

37 Schmitt kaže da se „konstituirajuća moć“ („subjekt ustavotvorne vlasti“) naziva narod ili nacija. Ta dva pojma se često tretiraju kao jednoznačni pojmovi. Ipak, za Schmitta, riječ nacija je pregnantnija i manje se pogrešno razumijeva. Ona, naime, označava narod kao akciono sposobno jedinstvo, koje je svjesno svoje političke posebnosti i ima volju za političkom egzistencijom, dok narod, koji ne egzistira kao nacija, označava samo neku etničku ili kulturnu zajedničku vezu koja nije nužno politički egzistirajuća veza (Šmit 2015).

38 Jedan od problema je što naši, ranije spomenuti profesori i akademici naciju izjednačavaju sa državom, odnosno sa zajednicom građana-državljana (demos), suprotstavljajući je naciji kao zajednici porijekla (etnosu), a da pri tome ne problematizuju odnos između konstituirajuće moći („pouvoir constituant“) i konstituirane moći („pouvoir constitue“), koji se može svesti na odnos etnosa i demosa, te ne povlače jasnu pojmovnu razliku između politike, države i prava (norme). Derrida (2002) na primjeru Američke revolucije problematizira zasnivanje bilo kojeg utemeljujućeg akta. Da li je američki narod (We the people), pita Derrida, doveden u bivstvo (egzistenciju) reprezentacijom kroz Deklaraciju o nezavisnosti, koja je postala konstitutivni akt SAD-a, ili je on eg-

koja je u modernoj demokratskoj pravnoj državi nosilac suvereniteta.

Tako nacija dobija Janusovo lice³⁹. S jedne strane, kao „konstituirajuća moć“, ona izražava političko jedinstvo pozivajući se na etnos (porijeklo) i kulturu i religiju (narod), a s druge strane kao „konstituirana moć“ na zajednicu formalno jednakih i slobodnih građana-državljana, koji svoj status izvode iz pravne države. Kakav će status u državi imati ta zajednica formalno jednakih građana-državljana, umnogome zavisi od kriterija (etničkih, religijskih, klasnih...) na kojima se zasniva to političko jedinstvo koje pretpostavlja razdvajanje Nas od Njih, prijatelja od neprijatelja. Stepenn uzdizanja partikularnog (nacija kao etnos) na nivo univerzalnog (nacija kao demos), izražen kroz ustav države, zavisi i od toga koliko univerzalno (demos) izražava interese partikularnog (etnosa).⁴⁰

zistirao prije samog momenta konstitucije. Derrida je smatrao da „Mi“ Deklaracije reprezentira „We the People“, ali da reprezentacija ne reflektira nešto što je egzistiralo prije njenog donošenja. No, ima i onih koji smatraju da se ove dvije forme konstitucije pretpostavljaju (co-originality), kao i onih koji smatraju da je pretpostavka konstitucije politička odluka konstituirajuće moći koja se kroz konstituciju reprezentira kao konstituirana moć (Breckman 2012). U Njemačkoj se između 1928. i 1931. godine vodila poznata rasprava između Hansa Kelsena i Carla Schmitta o čuvaru ustava koja je implicirala problematizovanje odnosa politike, države i prava (norme), odnosno konstituirajuće i konstituirane moći. Za Kelsenov legalni pozitivizam pravo je sistem legalnih normi koje se ne izvodi iz ideologije i politike (konstituirajuće moći), nego je zasnovano na „bazičnoj normi“ (Grundnorm). Nasuprot njemu, Schmitt je smatrao da je ustavna konstitucija zasnovana na fundamentalnoj političkoj odluci i da konstituirajuća moć (nacija kao etnos) političkom odlukom donosi ustav kroz koji oblikuje svoje političko jedinstvo kao konstituiranu moć (nacija kao demos), te da se konstituirana moć ponovo pojavljuje u svom izvornom obliku u vanrednom stanju (Kahn 2006; Schmitt 2008; Spang 2014; Vinx 2015; Bockenforde 2017; Scholz-Karl 2021).

39 Nacija ima, smatra Habermas, Janusovo lice, kao nacija slobodnih građana koji su izvor demokratske legitimacije, i kao takva nacija je istovremeno preskriptivno zasnovana na etničkom članstvu koje joj osigurava socijalnu integraciju. Tenzija između egzaltiranog univerzalizma legalne zajednice i partikularizma zasnovanog na historijskom nasljeđu je ugrađena u sam koncept nacionalne države (Habermas 2014). Vraja Calhoun (2016) tvrdi da je nacija sinteza Gemeinschaft (zajednica) i Gesellschaft (društva), slično Habermasu koji navodi da se nacija transformirala iz vanredno-političkog kvantiteta u konstitutivnu zajednicu političkog identiteta građana demokratske države (Habermas 1996). Demokratska nacija, smatra i Habermas (2014), povezuje etnos i demos. Nacionalizam je forma kolektivne svijesti koja refleksivno prisvaja kulturnu tradiciju koja se od 18. vijeka transformira u politički organiziranu naciju čiji se identitet više ne izvodi iz kulturnih i etničkih osobina nego iz prakse građanina koji implementira svoja građanska prava.

40 Taj odnos partikularnog (nacije kao političkog jedinstva koje se zasniva bilo na etnosu, religiji, kulturi...) i univerzalnog kao zajednice formalno jednakih i slobodnih građana je u bh. uslovima kompleksan i složen i njegova elaboracija nadrasla intencije ovoga rada tako da ćemo ga samo ilustrirati kroz našu tezu da je važno zvati se Bosanac.

ETNOS, NAROD, NACIJA

Da bi mogli razlikovati etnos, narod i naciju⁴¹ kao različite oblike društvenog života moramo odrediti koje vrste socijalnih veza su ontološka osnova njihova zajedništva. Talcott Parsons socio-kulturnu evoluciju dijeli na tri razdoblja: prvobitno, prelazno i moderno društvo⁴², u okviru kojih se oblikuju specifični oblici ljudskog zajedništva, a koja ćemo mi nazvati etničke zajednice, narodi i nacije (Rakić 1983). Parsons (1991) smatra da jezgro ljudskog zajedništva čini normativni poredak kojim se određuju bitne karakteristike društvene grupe na osnovu kojih se pravi razlika između onih koji pripadaju toj društvenoj grupi i onih koji joj ne pripadaju. Normativni poredak ima funkciju konstitutivnog simbolizma koji leži u osnovi identiteta društvenih grupa i bliskih socijalnih veza između njenih članova. Tu vezu između konstitutivnog simbolizma i kolektivnog organizovanja Parsons naziva „socijetalna zajednica“ (1991: 31). Socijetalna zajednica je ontološka osnova koja jednu grupu ljudi drži zajedno i koja sprečava da se ljudski odnosi pretvore u „rat svih protiv svih“ (Ibidem: 164). Za Durkheima osnova socijetalne zajednice prvobitnih društava je religijskog karaktera.⁴³

41 Ovdje nećemo ulaziti u elaboraciju ovih društvenih grupa nego ćemo samo specificirati njihovu različitu ontološku osnovu po kojoj na posebne načine egzistiraju za-jedno, kako bismo istakli specifično ontološko određenje nacije.

42 Pod „društvom“ Parsons podrazumijeva različite forme društvenih kolektiviteta koje karakterizira „najveći stepen samodovoljnosti“ (1991: 13).

43 Durkheim je sjajno ukazao u svojim *Elementarnim oblicima religijskog života* (1995) da je u osnovi socijalnog svijeta religija, čiji je elementarni oblik totemističko vjerovanje. Totem je ime jedne društvene grupe, simbolička oznaka, amblem, svetih osobina, na osnovu kojeg se jedna skupina ljudi integrira, uspostavljajući esencijalne veze sa onim koji nose isto ime, a istovremeno diferencira od onih drugog imena, na osnovu vjerovanja u zajedničko porijeklo koje simbolički reprezentira totemsko ime. Imenovanjem, kao materijalnom simboličkom reprezentacijom društvene grupe, se konstituše svijest i savjest društvene grupe, kao i njen unutrašnji poredak, ne na osnovu prirodnih krvni veza, nego na osnovu vjerovanja u zajedničko porijeklo koje ime simbolički reprezentira (Ibidem). Identitet po imenu nije identitet samo na osnovu zajedničkog spoljnog znaka, imena, nego identitet na osnovu esencijalnih određenja same društvene grupe. Durkheim smatra da je socijalni život ljudi jedino moguće zasnovati na njihovoj grupnoj simboličkoj reprezentaciji, koja dobija formu mitskog sjećanja. Totemskim imenom kao posebnim oblikom kolektivne reprezentacije konstituira se društvena grupa zajedno sa njenom mentalnom reprezentacijom, što zahtijeva minimum moralnog, ali i logičkog konsenzusa. Simboličkom predstavom ko smo uspostavlja se odnos sa drugima, kao i sa svijetom koji nas okružuje i započinje proces apstraktnog mišljenja. Totemsko imenovanje društvene grupe, koje je jedna od prvobitnih formi religijskog vjerovanja, polazište je distinktivnog određenja ljudske vrste, polazište uma, identiteta i zajednice, smatra Durkheim.

Etnos

Etnička zajednica⁴⁴ predstavlja jezgro i prvu fazu svakog daljnjeg „narođavanja“ većih skupina etničkog tipa (Rakić 1983). Srodnički odnosi i religijska orijentacija predstavljaju konstitutivni simbolizam etničkih zajednica koji im daje kolektivni identitet i odgovora na pitanje ko su i što su (Parsons 1991). Simbolički sistem je tako povezan sa sistemom srodstva (pozivanje na pretke) uspostavljajući normativni poredak njihovog djelovanja. Sistem srodstva, simbolički predstavljen, je ontološka osnova socijetalne konstitucije etničke zajednice, smatra Parsons (Ibidem).

Vjera u zajedničko porijeklo⁴⁵ je prvobitno stanje i prvi uzrok nastanka etničke zajednice koje je bitno zbog toga što je osnova na kojoj etnička zajednica stiče identitet koji ostaje isti, bez obzira na promjene u vremenu. Da bi jedna zajednica imala povijest (trajala u vremenu) mora postojati jedan ne-povijesni identitet koji tu povijest spoznaje, doživljava i prenosi novim generacijama. Bez etničkog identiteta, koji ne podliježe promjeni, nema kontinuiteta u vremenu, navodi Lerotić (1983). Taj transgeneracijski kontinuitet, kao život zajednice koji traje, kao vječni život, kao izvjestan oblik besmrtnosti, može biti osiguran samo preko nekog trajnog kulturnog oblikovanja svoga sopstva koje nadživljava i državu i pravni poredak (Vlaisavljević 2012). Ta kulturna oznaka je etničko ime, jer je etničko ime srodstvo po imenu. Nema etničkog sopstva bez etničkog imena, zaključuje Vlaisavljević.

Narod

Prijelaz sa primitivnih na predmoderna ili feudalna društva, koja smo nazvali narodima⁴⁶, zasnivao se na religijskim i kulturnim promjenama uspostavom transcendentnog religijskog poretka, tako što je transcendentni sveti ideal vodio racionalizaciji koja je odbacivala tradicijski normativni poredak (Parsons, Lidz 1972). Institucionalizirana religija spasenja (kršćanstvo) kroz koju individua uspostavlja

44 Od samog početka upotrebe odrednice „etnicitet“, smatra Malešević (2004), on je bio i ostao „vruć krompir“ (hot potato) koji je sadržavao mnoštvo značenja (etnička grupa, etnička manjina, rasa, nacija...) što je vodilo njenom dubokom nerazumijevanju. Mi ćemo se u ovom radu držati određenja koja su dali Weber, Parsons, Barth, Smith i Lerotić.

45 Weber (1976) smatra da je vjera u zajedničko porijeklo, bez obzira da li objektivno postoje krvne veze, presudna u formiranju etničke zajednice.

46 Odrednica narod u južnoslovenskim jezicima, pa i u bosanskom, je višeznačna (Rakić 1983). Često se izjednačava sa kulturnom i etničkom zajednicom, ali i sa nacijom kao demosom. Dodatni problem je što se subjekt Američke revolucije „We the people“ kod nas prevodi kao narod koji se razumijeva kao nosilac univerzalne misije slobode. Tako narod dobija dva bitna značenja: partikularno kao etnos, i univerzalno kao demos, što se onda prenosi i na naciju sa kojom se on često izjednačava, mada je veoma bitno razlikovati te dvije zajednice (Yack 2001).

smislenu vezu sa transcendentnim, posredstvom institucionaliziranih religijskih organizacija, glavni su obrazac transcendentnog legitimiranja normativnog poretka. Socijalna zajednica i društvena lojalnost postali su manje ovisni od parcijalnih socijalnih oblika, kao što je etnicitet (Ibidem).

Kroz transcendentni religijski okvir pojavljuju se privilegirane grupe zasnovane na krvnosrodničkim odnosima kraljevskih i aristokratskih loza, koje postaju čuvari poretka i glavni faktori razvoja. Racionalizacija normativnog poretka oslobodila je političke lidere partikularističkih tradicionalnih kontrola što je davalo privilegirani uticaj centralnoj vlasti koja je bila heteronomno organizirana sa različitim međusobno preklapajućim autoritetima pod univerzalnom ideologijom Crkve (Lopez 2023). Političku vlast je predstavljao suvereni monarh, u obliku kralja ili cara, sa pratećim dominantnim grupama kao što je aristokratija i religijske elite (Eisenstadt 1972).

Glavna institucija predmodernog feudalnog društva je crkva. Institucionalno crkva zaposjeda centralno mjesto u organizaciji zajedništva kroz religijske obrede i kroz vladajuću strukturu koja egzistira paralelno sa sekularnom vlasti, sa kojom je često u sukobu i koju često nadvladava. Isto tako, crkva ima glavnu ulogu u konstituiranju socijalnog i kulturnog identiteta i kao takva je osnovno vezivno tkivo socijalne zajednice srednjovjekovnog predmodernog društva, što je vodilo u razne antagonizme i konflikte sa drugim konfesijama i njihovim pripadnicima (Lopez 2023). Ljudska subjektivnost koja ima svoju beskrajnu vrijednost u ljubavi spram transcendentnog koje se ovaplotilo, oslobađa se partikularnosti, smatra Hegel, mijenja oblik kada je nastani Božji duh ljubavi i postaje združena intersubjektivnost stvarajući zajednicu ujedinjenu u vjeri, kao modusom spoznaje, koja je institucionalizirana u crkvi (Hodgson 2005). Narod kao zajednica u vjeri ne zasniva više svoje zajedništvo na preskriptivnim etničkim vezama, nego na unutrašnjoj subjektivnoj vjeri na kojoj je zasnovana spiritualna zajednica ili zajednica duha koju predstavlja crkva.

Sa reformacijom, Vjerskim ratom, Vestfalskim mirom i Lutherovim suprotstavljanjem univerzalizmu Rimske Crkve, koje je vodilo razbijanju kulturnog jedinstva rimskog kršćanstva (Lopez 2023), sa prosvjetiteljstvom i sekularizmom, sa uvođenjem pravnog sistema i teritorijalne jurisprudencije, normativna kontrola postaje neovisna od pripadnosti etničkoj socijalnoj zajednici (Parsons 1991). Javlja se svijest naroda o sebi kao zasebnom entitetu koji zna sebe i hoće sebe kao političku zajednicu – postaje nacija „po sebi“. Onda kada narod, kao „nacija po sebi“, ima volju i moć da se slobodno izraženom voljom aktualizira kroz državu i putem nje normativno upravlja sobom postaje, rečeno Hegelovim rječnikom, nacija „po sebi i za sebe“.

Nacija

Pogledajmo na kojim ontološkim osnovama (socijalnim vezama) Dominique Schnapper, na koju se Lavić voli pozivati u potkrepljivanju sopstvenih stavova, definiira naciju. Ako se pažljivo čita, može se zapaziti da ona potvrđuje gore iznesene Hegelove stavove, mada se direktno ne poziva na Hegela. Za Schnapperovu (2013) ne postoje dva pristupa ideji nacije. Postoji samo jedna ideja nacije, smatra ona. Nacija predstavlja specifičan vid „političkog jedinstva“⁴⁷, a njen ideal je transcendencija partikularnosti integracijom različite populacije u zajednicu slobodnih i jednakih građana. Dakle, i za Schnapperovu je „političko jedinstvo“ ontološka osnova koja naciju, kao specifičnu društvenu grupu, drži zajedno. Historijski, navodi Schnapperova, naciju konstituiraju prije postojeće etničke grupe. Tako nacija sadržava oba momenta, i etnički i građanski, između kojih postoji odnos napetosti, napetosti između partikularnog i univerzalnog. Stvar je u tome da se etnički partikularitet uzdigne na nivo univerzalnosti (općosti), a za to sam princip građanskog nije dovoljan, smatra Schnapperova. Etnički nacionalizam je samo ilustracija tog neuspjeha da se iz etničkog partikulariteta uzdigne do univerzalne formalne slobode i jednakosti građana-državljana (Ibidem).

Nacija dolazi na povijesnu scenu raskidajući veze sa spolja zadatim autoritetima (Bog, kralj, crkva), te mora iz sebe same odrediti svoj identitet. Etnička zajednica, vjerovanje u zajedničko porijeklo, je najčešća osnova na kojoj nacija gradi svoje političko jedinstvo (Veber 1976).⁴⁸ Kriteriji na osnovu kojih se gradi političko jedinstvo nacije sabiranjem „prijatelja“ i separiranjem od „neprijatelja“ su jedan od ključnih faktora koji određuju s kim će i kako će se nacija iz svog partikulariteta uzdići na nivo univerzalnog, konstituirajući državu suverenih i formalno jednakih građana.

47 U *Zajednici građana* (1996) Schnapperova navodi da je sa nacionalnim političko postalo socijalno (la social). Društvena povezanost je postala politička, odnosno nacionalna, stoga naciju valja analizirati u političkom smislu. Ono što ostaje van detaljnije elaboracije ovoga rada, a koje potpuno gubi iz vida naša akademska zajednica koja se bavi fenomenom nacije, su kriteriji na kojima se uspostavlja političko jedinstvo, a koji u bitnom određuju sadržaj i formu tog jedinstva..

48 Hauggard (2022) smatra da je nacionalizam moderna forma Gemeinschafta (etničke zajednice) koja je odgovor na ontološku potrebu za sigurnošću nastalu zbog ontološke nesigurnosti moderne.

NACIONALNA EMANCIPACIJA BOSANSKIH SRBA, HRVATA I BOŠNJAKA

Južnoslavensko nacionalno buđenje, koje se dešavalo u formi nacionalnih pokreta na tlu BiH, podrazumijevalo je nacionalnu emancipaciju i političku autonomiju stvaranjem sopstvenih država. Započeli su je kulturnom i političkom emancipacijom od osmanske vlasti, u okviru rješavanja „Istočnog pitanja“⁴⁹. Južnoslavensko rješavanje nacionalnog pitanja, koje je „par excellence“ državno pitanje, odvijalo se na prijelazu 18. u 19. stoljeće i traje i danas. Započelo je „srpskom revolucijom“ 1804. godine koja se širila i na prostore BiH (Džaja 1999).

Kao i većina nacionalnih pokreta i ovi na prostorima BiH svoj legitimitet su pokušavali izvesti iz historijskog prava pozivajući se na etničko porijeklo i etničku posebnost. No, kako je to Srećko Džaja (1999: 15-16) konstatirao, u etnogenezi bosanskih Srba, Hrvata i Bošnjaka postoji „srednjovjekovni diskontinuitet“. Nacionalna ontološka osnova bh. Srba, Hrvata i Bošnjaka datira iz osmanskog perioda u kojem se kategorija identiteta izvodila iz konfesionalne pripadnosti islamu, katoličanstvu i pravoslavlju.⁵⁰ Tako se ovdje prije može govoriti o narodnosnom oblikovanju muslimana, katolika i pravoslavaca na osnovu konfesionalnih razlika, a ne na osnovu etničkih razlika po porijeklu.⁵¹ Nacionalna emancipacija bosanskih pravoslavaca i bosanskih katolika odvijala se najvećim dijelom pod uticajem Beograda i Zagreba, koji su vodili politiku integralnog rješenja nacionalnog pitanja Srba i Hrvata na južnoslavenskim prostorima. Osnova na kojoj se ono rješavalo bila je konfesionalna pripadnost na kojoj su se stvarale nacionalne države (Ekmečić 2008). Tako su se pravoslavci i katolici u Bosni nacionalizirali (imenovali) kao Srbi odnosno Hrvati na osnovu svog konfesionalnog identiteta⁵², a mit o etničkom porijeklu gradili

49 Pod „Istočnim pitanjem“ Fikret Karčić (2004) podrazumijeva paradigmu u okviru koje se rješavala politička sudbina Balkana nakon povlačenja Osmanskog carstva, paradigma „deosmanizacije Balkana“.

50 U okviru Osmanskog carstva vladao je miletski sistem koji je u bitnome odredio političke sisteme na Balkanu, a posebno u Bosni. Konfesionalna pripadnost određivala je društveni, kulturni i politički status; crkva je bila strukturalno povezana sa društvenim, administrativnim i političkim ustrojstvom države. Konfesionalna pripadnost se apsolutizirala pošto je miletski sistem izjednačavao etnicitet (naciju) sa religijskom (konfesionalnom) pripadnošću (church-nation) (Bardos 2013).

51 Pogrešno je bosanske Srbe, Hrvate i Bošnjake razlikovati na osnovu etničkog porijekla. Ovdje se radi o razlikama srednjovjekovnih naroda koji su se identificirali sa različitim konfesijama i shodno tome različitim vjerskim običajima koji su u određenom historijskom periodu evoluirali u nacionalne (političke) razlike.

52 Srbizaciju bosanskih pravoslavaca Džaja (1999) smješta u osmanski period kada pravoslavna crkva u Bosni na crkvenom kultu Nemanjića i njihove vladajuće ideologije postaje sastavni dio „ekleziologije“ kojom pučke pravoslavne mase bivaju osvojene za srpstvo. Kroatizaciju bosanskih katolika kojom se mijenjalo historijsko pamćenje iz bosanskog u hrvatsko ozvaničeno je, navodi Lovrenović (2013), na Prvom hrvatskom katoličkom kongresu 1900. godine u Zagrebu kojim započinje kroatizacija bosanskog srednjovjekovlja na principima ka-

na „posuđenoj tradiciji“ etničkih Srba i Hrvata ili pozivanjem na sporne⁵³ historijske izvore o sopstvenom srpskom i hrvatskom etničkom porijeklu.⁵⁴ Nacionaliziranjem bosanskih pravoslavaca i katolika na osnovu konfesionalne pripadnosti kao Srba i Hrvata i zahtjev muslimana za vlastitim nacionalnim identitetom na osnovama islama dovelo je u njihovoj etnogenezi do diskontinuiteta u odnosu na srednjovjekovnu bosansku državnu tradiciju. Konfesija je prevedena u nacionalnost tako da je svaka promjena vjere vodila promjeni nacionalnog identiteta (Džaja 1999).

Bosanski muslimani, koji su svoj posebni narodnosni identitet izgradili u osmanskoj epohi, pokušali su svoju nacionalnu zasebnost graditi na sintezi islama i bosanske srednjovjekovne tradicije.⁵⁵ Svoj etnički supstrat pokušavali su naći gradeći neku vrstu bogumilskog (Crkva bosanska) i islamskog sinkretizma (Džaja 1999). No, u datim historijskim uslovima, kao nosioci stigme „poturica“, najviše što su mogli dobiti u nacionalnom smislu bilo je veliko M u nacionalnom smislu koje je vjersku grupu nominiralo u naciju (Muslimani).

U vrijeme agresije na BiH 1993. godine, na Bošnjačkom saboru, nacionalno ime Musliman, zasnovano na konfesionalnoj pripadnosti, zamijenjeno je imenom toličkog hrvatstva.

53 Tako Ćorović, pozivajući se na Porfirogeneta, navodi da su današnje prostore BiH najvećim dijelom naselila dva najistaknutija slovenska plemena Srbi i Hrvati. Srpska plemena su se grupisala u planinskim predjelima od Save i Plive do Lima i zapadne Morave i od Cetine do Bojane, dakle poglavito na području današnje BiH, Novog Pazara, zapadne Srbije, južne Dalmacije i Crne Gore. Pored Srba i Hrvata koji su se naselili na prostoru BiH, od ostalih slovenskih plemena spominju se još Duljebe i Smoljane (Ćorović 1999; 104-105).

54 Kada je u pitanju tumačenje doseljavanja Srba i Hrvata na ove prostore, pa i na prostore Bosne, u početku bješe, a i sada za mnoge jeste, glavni autoritet i izvor djelo vizantijskog cara Konstantina VII *Porfirogeneta De administrando Imperio* (944-959). Iz Porfirogenetovih navoda, posebno u 30. poglavlju, izvodilo se tumačenje da su u drugoj seobi među doseljenim južnoslovenskim plemenima bili Srbi i Hrvati, tako što su Srbi naselili Zahumlje a Hrvati Bosnu (Hadžijahić 2004), ili, kako je to tumačio Ćorović (1999), da se u Bosni susreću Srbi i Hrvati tako što su Srbi naselili središnji i istočni dio, a Hrvati zapadni dio Bosne. No, već od kraja 19. i početka 20. vijeka a posebno u novije doba, preispitivanja ključnih premisa o dolasku Srba i Hrvata na Balkan, pa i na prostore Bosne, su iskazala sumnju u istinitost tih navoda (Vedrić 2010). U novije vrijeme, posebno Danijel Džino, Mladen Ančić i Florian Curta iskazuju sumnju u Porfirogenetove navode smatrajući da njegovi navodi predstavljaju propagandu (Curta), te da su se događaji iz ranosrednjovjekovne srpske i hrvatske historije uopće desili (Džino), odnosno da predstavljaju autorovu konstrukciju (Ančić). I Tibor Živković (2012), koji se također temeljno bavio ovim Porfirogenetovim djelom, iznosi čitav niz argumentovanih sumnji u njihovu istinitost. Ako bi se i prihvatile Porfirogenetove tvrdnje da su etnički Srbi i Hrvati naselili prostore Bosne onda bi važila čudna logika da su oni bili etnički Srbi do 12 vijeka, kada su postali Bošnjani, slično Porfirogenetovoj tvrnji da su Travunjani bili Srbi do arhonta Vlastimira, što je malo vjerovatno jer su u to vrijeme etnički Srbi i Hrvati živjeli u susjednim državama i teško da bi se tako lako asimilirali, a da pri tome nisu ostavili nikakve srpske i hrvatske eponime na tim prostorima (Hadžijahić 2004). Prije će ipak biti da je na prostorima Bosne živjela neka druga etnička skupina za koju se zna da se u 12. vijeku nazivala Bošnjani.

55 Da bi prevladali diskontinuitet između srednjovjekovne i osmanske Bosne neki bošnjački autori koriste Crkvu bosansku kao argument (Kvaerne 2003) tako što ovu Crkvu i njene sljedbenike izdvajaju iz evropskog kršćanskog konteksta i premještaju u takav heretički kontekst prema kojem bi srednjovjekovni bosanski krstjani duhovno stajali bliže islamu negoli ortodoksnom kršćanstvu svog vremena (Džaja 2003).

Bošnjak⁵⁶ čime su implicite dodijelili sebi ekskluzivitet da na osnovama sopstvene konfesionalne pripadnosti (islam), koji, navodno, baštini vezu sa srednjovjekovnom Crkvom bosanskom budu ekskluzivni nosioci srednjovjekovne bosanske tradicije, pa samim tim i prava na bosansku državu.⁵⁷

No, ako je socijalno vezivno tkivo nacije političko, kojim se razdvaja prijatelj od neprijatelja, i ako se u slučaju bosanskih Srba, Hrvata i Bošnjaka političko (nacionalno) izvodi iz konfesionalnog, postavlja se pitanje da li je moguće iz tri konfesionalno-nacionalna partikulariteta uzdići se na nivo univerzalnog i izgraditi zajednicu formalno jednakih i slobodnih građana, odnosno da li je BiH kao moderna demokratska država moguća. Bosanski nacionalizam zasnovan na konfesionalnoj osnovi, koji je izgubio vezu sa srednjovjekovnim socio-kulturnim, etničkim i narodnosnim supstratom, može voditi samo ka dogovornoj zajednici (konfederaciji) tri historijski i ideološki nacionalno (konfesionalno) suprotstvaljena identiteta, koji se lakše politički (nacionalno) integriraju sa pripadnicima istih konfesija u okruženju, nego među sobom.

VAŽNO JE ZVATI SE BOSANAC

Za razliku od Srba, Hrvata i Bošnjaka koji svoje nacionalno samoodređenje izvode iz konfesionalne pripadnosti pravoslavlju, katoličanstvu i islamu, nacionalno samoodređenje Bosanaca⁵⁸ treba da se zasniva na vjerovanju u zajedničko porijeklo od autohtonih starosjedilačkih stanovnika srednjovjekovne Bosne, koji su se nazivali Bošnjanima⁵⁹. No, time još uvijek nismo odredili ono bitno, etničko porijeklo i etničko ime Bošnjana. Bošnjani su bosanski srednjovjekovni narod koji se tako (samo)imenovao⁶⁰ i na kojeg su se pozivali bosanski vladari u svojim poveljama. No,

56 Smatra se da je ime Bošnjak turska transliteracija imena Bošnjanim. (lat. *Bosnenses*, tal. *Bosnesi*, slav. *Bošn'an*) (Džaja 1999) koje se odnosilo na autohtone stanovnike srednjovjekovne Bosne. Imenovanjem isključivo pripadnika islama kao Bošnjaka prekinuta je veza sa srednjovjekovnim Bošnjacima (Bošnjanima) jer se sada samo pripadnici jedne konfesionalne zajednice, muslimani, imenuju tim imenom. Radušić (2010) smatra da su dva muslimanska nacionalna imenovanja, ono 60-tih, muslimansko, i ono 90-tih, bošnjačko, prošlog stoljeća definitivno, formalno i simbolički, osudili na smrt viševjekovno multikonfesionalno bošnjaštvo. Godine 1993. bh. muslimani su za sebe rezervisali bošnjačku nominaciju ne dajući mogućnost drugima, koji se tako osjećaju, da se identificiraju kroz bošnjaštvo.

57 Muhsin Rizvić u svojoj knjizi *Bosna i bošnjaštvo-jezik i pismo* (1996) prati historijske izvore bošnjaštva, od vlastitog imenovanja autohtonog stanovništva Bosne, do jezika i pisma, koje se u moderno doba nacionalno partikulariziralo na pravoslavne Srbe i katolike Hrvate, tako da se bošnjaštvo sve više svodilo na pripadnike islamske vjere.

59 Lovrenović (2013) navodi da naziv Bošnjanim nije bio neki drugostepeni, drugorazredni ili sporedni naziv, nego naziv za autohtono stanovništvo srednjovjekovne Bosne.

60 Na osnovu uvida u izjave i pisma iz perioda srednjovjekovne bosanske države („ja, Dabiživ Vuković Bošnjanim

etničko porijeklo i etničko ime ostali su nepoznati⁶¹. A etničko porijeklo, simbolički predstavljeno etničkim imenom, su upravo ona bitna identitetska određenja koja obezbjeđuju unutarnje političko jedinstvo, kontinuitet u vremenu i neku vrstu besmrtnosti moderne nacije.⁶²

Etnički identitet, pored toga što sadrži bitna svojstva imenovanog, istovremeno uspostavlja razliku spram onih koji se ne mogu podvesti pod ta bitna svojstva. Barth smatra da identitet nije fiksiran, ni kulturno ni biološki, nego ovisi o percepciji razlike spram drugih i isključivanjem drugih, tako da se grupa definira prije svega isključivanjem razlike. Emile Benveniste navodi da etničko ime karakterizira diferenciranje i isključivanje opozitne razlike (Armstrong 1982), a Malešević (2002) da identitet ne znači samo biti identičan sa članovima grupe, nego i biti različit od članova drugih grupa. Tako etnički identitet Bošnjana biva odnos identiteta i razlike, odnos Bošnjana i ne-Bošnjana (Srba, Hrvata...) koji dovodi do isključivanja razlike iz identiteta Bošnjana.⁶³ Stoga Bošnjani zasigurno ne mogu biti ni etnički Srbi, ni etnički Hrvati, kao što se pokušava predstaviti na osnovu spornih historijskih izvora. Očigledno da su se srednjovjekovni Bošnjani etnički identificirali isključivanjem etničkih Srba i Hrvata, kao opozitne razlike. Među njima, povijesno, nema identitetskog zajedništva. Postoje bitne razlike, prije svega po imenu, a onda i one etničke, narodnosne, političke, koje su se međusobno isključivale. Tako da je logično pretpostaviti da su iz relativno jedinstvene etničke osnove historijski nastali Bošnjani, kao srednjovjekovni narod, koji je imao svoju državu, svoje vjerske institucije i svoje vladare. Sa dolaskom Osmanlija naziv Bošnjani nestaje i najvjerovatnije transliteracijom u turskom jeziku „mutira“ u naziv Bošnjak⁶⁴, ali se ponovo odnosio

iz Borča“, Codex 2023: 674, 723), može se pretpostaviti da se tu ne radi o imenovanju, nego o samoimenovanju, odnosno o samoidentifikaciji u etničkom (narodnosnom) smislu sa imenom Bošnjani.

58 Interesantno je da gotovo nemamo ozbiljne lingvističke analize kako je došlo do toga da naziv naroda Bošnjana i Bošnjaka nije jezički identičan sa nazivom rijeke, prostora i države Bosne, mada se smatra da su oba naziva izvedena iz iste jezičke osnove, te da bi jezički naziv za srednjovjekovni bosanski etnonim (narod) u našem jeziku trebao biti Bosanac. Bosanac je u lat. *Bosnenses*, tal. *Bosnesi*, slav. *Bošn'an*, mađ. *Bosnyk*, tur. *Bošnjak* (Džaja 1999). Do jezičkih promjena je došlo, smatra Džaja, transliteracijom u mađarskom i turskom jeziku. Ono što je izvjesno jeste da se narodnosna imena Bošnjani i Bošnjak odnose na svo autohtono stanovništvo srednjovjekovne bosanske države, kao što bi se naziv Bosanac trebao odnositi na sve stanovnike BiH koji baštine tradiciju i vjeruju u zajedničko porijeklo od srednjovjekovnih Bošnjana (Bošnjaka).

61 Muhamed Hadžijahić (2004) navodi da je Bosna do 10. st. bila bezimeno područje te da su tako i etnička određenja njenih slavenskih doseljenika ostala bezimena.

62 Anthony Smith (1986) smatra da je etnička zajednica imenovana ljudska populacija koja dijeli zajednički mit o porijeklu. Bez etničke osnove, smatra Smith, nema prostora iz kojeg bi započeo proces formiranja nacije.

63 Razlika je esencijalni moment identiteta. Ono što jeste priziva ono što nije. Tako logički modalitet identiteta biva odnos A i ne-A, odnos Bosanaca i ne-Bosanaca (Srba, Hrvata, Bošnjaka...) (Pašalić 2017).

64 Lovrenović (2013) primjećuje da naziv Bošnjak ulazi u upotrebu tek sa osmanskim osvajanjem, ali da se ne

na sve autohtone stanovnike srednjovjekovne bosanske države⁶⁵, koje se konfesionalno diferenciralo pod osmanskom upravom i tako stvorilo pretpostavke za kasnije partikularno, srpsko, hrvatsko i bošnjačko nacionaliziranje.

No, bosanska nacija, kao politička zajednica, ne izvodi svoja bitna svojstva iz konfesionalne pripadnosti, nego iz bosanskog mita⁶⁶ o zajedničkom porijeklu kojim se uspostavlja veza sa prošlim događajima (vremenom porijekla) za sadašnje i buduće svrhe (Smith 1998). Tako se bosanskim mitom o porijeklu, koji ireverzibilne prošle događaje čini reverzibilnim (Levi-Strauss 1977), imanentno transcendiraju konfesionalna pluralizacija Bosanaca i uspostavlja historijski supstancijalni kontinuitet jedinstva u različitosti bosanskog identiteta.⁶⁷

Mit, posebno mit o porijeklu ili „vremenu nastanka“, igra značajnu ulogu u kreiranju modernog nacionalnog identiteta (Stuge 2003). Nacionalna ideologija pozivanjem na svoje mitsko etničko porijeklo oživljava mitsko vrijeme (hijerofanija). A mitsko vrijeme je sveto vrijeme kojim se uspostavlja veza svetog i profanog, nacije i etnosa. Mitsko oživljavanje svetog vremena porijekla ima funkciju obnavljanja zajedništva tako da profana zajednica dobija mjesto u svetom vremenu iz kojeg se obnavlja (Fishley 2017).

Dubravko Lovrenović (2006) je lucidno primijetio da Bosna nema svoj mit i svoju mitologiju i iz toga izveo zaključak da mit u Bosni nije moguć jer naprosto nema bosanske nacije, pa samim tim Bosna sebe i svoju povijest ne može doživljavati

veže za Hrvate (i Srbe) nego za bosanske katolike, muslimane i pravoslavce.

- 65 Radušić (2011), analizirajući britansku konzularnu i diplomatsku građu koja se odnosila na BiH u periodu 1857-1878. godina, zaključuje da se u BiH nisu koristili nazivi Srbin i Hrvat za domaće hrišćansko/kršćansko stanovništvo, dok su se ti nazivi koristili za istovjernike u Srbiji i Hrvatskoj. Cjelokupno bh. stanovništvo je imenovano kao Bošnjaci (Bosniaks, Bosniaes) i Bosanci (Bosnians), zemljaci, domaći i jasno su diferencirani od stranaca iz drugih provincija Osmanskog carstva koji su živjeli u BiH. Unutar zemlje bosansko stanovništvo se grupiralo prema vjerskoj pripadnosti kao hrišćani/kršćani (Christians) i muslimani (Mussulmans), ili na muslimane, pravoslavce i katolike.
- 66 Rogers M. Smith (2001) smatra da stvaranje i očuvanje svake političke zajednice zahtijeva „konstitutivni narativ“ (constitutive story) kojim se jednom kolektivitetu daju distinktivna obilježja. Mitovi su jedna vrsta „konstitutivnih narativa“ kojim ljudski kolektiviteti uspostavljaju temelje svog postojanja tako da onaj koji vjeruje u mit prihvata članstvo u kolektivitetu i pravila zajedničkog života (Schopflin 1997). Rollo May (1991) navodi da je mit obrazac u formi narativa koji učvršćuje zajedništvo i uspostavlja kolektivni identitet dajući uputstva ko pripada „Mi grupi“ i koje vrijednosti treba respektirati. U mitskoj imaginaciji je impliciran akt vjerovanja čime se zamagluje dihotomija Mita i Logosa (Cassirer 1946).
- 67 Moderna nacija pokušava da prekine svaku vezu sa prošlim vremenima pa i sa vremenima svog nastanka tako da dominira sekularno vrijeme u kojem je vječno vrijeme izbrisano iz kolektivnog imaginarija. Jedan od načina povratka svetom modernog čovjeka, kako navodi Taylor, na tragu Eliadea, jeste vraćanje „vremenu porijekla“ koje označava obnavljanje veze sadašnjeg profanog vremena sa svetim vremenom porijekla dajući sadašnjem vremenu dimenziju svetosti. Vrijeme porijekla je vrijeme kada je zajednica nastala odvajanjem profanog poretka svari. Obnavljanjem (sjećanjem) na „vrijeme porijekla“ ili mit o porijeklu obnavlja se veza svetog i profanog tako da se sveto, bezvremeno vrijeme pojavljuje u profanom obliku (Fishley 2017).

mitski. Ovaj Lovrenovićev uvid ćemo dopuniti tako što ćemo reći da Bosna nema svoj mit ne samo zato što nema bosanske nacije, nego zato što nema bosanske nacije koja se poziva na svoje etničko ishodište, na mit (vjerovanje) u svoje zajedničko porijeklo. U Bosni ima mnogo nacija, ali nema ni jedne koja se poziva na svoje etničko porijeklo, jer svoj nastanak izvode iz vremenskog diskontinuiteta između srednjovjekovne bosanske države i osmanske vladavine u Bosni kada su se iz jedinstvene bosanske narodnosne osnove, na osnovama osmanskog miletskog konfesionalnog sistema diferencirale tri narodnosne vjerske skupine, muslimani, katolici i pravoslavci, koji su se u 19. i 20. stoljeću nacionalizirali kao Bošnjaci, Srbi i Hrvati. Tako njihovo nacionalno sjećanje dopire samo do osmanskog perioda, a tu se ne može govoriti o mitskom vremenu porijekla.⁶⁸

Na osnovu prethodno navedenog može se zaključiti da bi bosansku naciju trebali činiti oni koji se samoodređuju tako što se imenuju kao Bosanci koji baštine tradiciju autohtonog stanovništva srednjovjekovne bosanske države koji su se nazivali Bošnjani (Bošnjaci), koji vjeruju u njihovo zajedničko etničko porijeklo⁶⁹ čuvajući sjećanje na tu zajedničku prošlost, koji su voljni da kao konstituirajuća moć, zajedno sa drugima kao prijateljima, sa kojima dijele zajedničku etničku i narodnosnu osnovu⁷⁰, uspostave političko jedinstvo na kojem će graditi, čuvati i promicati, kao konstituiranu moć, državu BiH kao političku zajednicu svih njenih građana-državljana u okviru koje će se politički reprezentirati i njihni konfesionalno-nacionalni partikulariteti.

68 Ibrahim Pašić (2008) je dobro primijetio na primjeru nacionalnog identiteta Bošnjaka da bošnjački, srpski i hrvatski nacionalni korijeni (porijeklo) u Bosni dopiru do srednjeg vijeka i da su utemeljeni u konfesionalno podijeljenom stanovništvu iz vremena osmanske vladavine, mada je jasno da srednjovjekovno bosansko stanovništvo ima svoje pred-srednjovjekovne korijene koji su, po logici stvari, stariji od srednjeg vijeka.

69 Postoje određeni aspekti ljudskog svijeta koji se ne mogu obuhvatiti konvencionalnom racionalnošću. Mitovi su jedan od načina da se definiraju ti aspekti ljudskog života (Schopflin 1997). Nedostatak historijskih izvora o etničkom porijeklu Bošnjana otvorio je vrata mitu. Ono bitno kod mita je percepcija, a ne historijski valjana istina (ako takva uopće postoji) o načinu na koji zajednica nešto prihvata kao normalno i poželjno (Schopflin 1997). U kulturama koje imaju mitove istinitost mita je dana vjerovanjem u sam mit (Cassirer 1946). Jedan od nacionalnih mitova o porijeklu Bosanaca može se izvesti iz navoda Envera Imamovića (1998) koji kaže da je u antičko doba u Bosni živjelo ilirsko pleme koje se zvalo Boseni (Bassani, Boseni) od kojih su srednjovjekovni Bošnjani naslijedili svoje ime, ili iz Pašičeve (2003; 2012) hipoteze da je ime Bosna etničkog porijekla tj. izvedeno iz imena predslavenskog tračkog plemena Besi (Bosi, Basanisani, Basanise, Bosani) koji predstavljaju etnički supstrat koji baštine svi srednjovjekovni Bošnjani, bez Imamovićevog bošnjačko-muslimanskog ekskluzivizma.

70 U osnovi bosanskog nacionalnog bića neophodno je respektirati i uvažavati činjenicu da su se iz jedinstvene narodnosne osnove Bošnjana u 19. i 20. vijeku po liniji konfesionalne pripadnosti bosanski katolici nacionalizirali kao Hrvati, bosanski pravoslavci kao Srbi, a bosanski muslimani kao Bošnjaci, te da je neophodno nje govati i uvažavati palimpsestnu, pluralnu i dijalogičnu formu bosanskog bića.

Bosanska nacija kao takva treba da prekorači hijatus između vremena srednjovjekovne bosanske države i vremena osmanske vladavine u Bosni, pozivajući se na vrijeme svog nastanka, kako bi iz vizure bosanskog iskona, svetog vremena etničkog porijekla, uspostavila kontinuitet kulture sjećanja na zajedničko mitsko porijeklo, na srednjovjekovne Bošnjane (Bošnjake), pripadnike Crkve bosanske, muslimane, katolike i pravoslavce, Srbe, Hrvate, Bošnjake i ostale nacije koje baštine bosansku tradiciju, i tako na zajedničkoj bosanskoj osnovi sabirala prijatelje gradeći političko jedinstvo ili političku zajednicu svih građana-državljana, s one strane konfesionalnog ekskluziviteta nacionalnog ustrojavanja države BiH, od neki toliko zaziru^{71 72}. No, ostaje pitanje realiteta ideje bosanske nacije.

EPILOG

Ostaje pitanje da li postoji socijalni, kulturni i politički subjekt koji se samodefinira kao Bosanac, baštini tradiciju srednjovjekovnih Bošnjana i Bošnjaka zasnovanu na mitu o zajedničkom etničkom porijeklu i koji ima volju i moć da to što smatra da jeste politički artikulira i otjelotvori kroz državu?

Dominira stav da je etnogeneza na bosanskim prostorima završena oblikovanjem tri nacionalna kolektiviteta koji se samoidentificiraju kao Bošnjaci, Hrvati i Srbi, te da je promocija ideje bosanske nacije zakašnjela. Njeni promotori su danas pojedinci i manje društvene grupe koje imaju marginalni uticaj na socio-kulturnu i političku stvarnost Bosne i Hercegovine. Oni su, po pravilu, Bošnjaci što dodatno iritira teško izboreno bošnjačko nacionalno jedinstvo, otvara traumatsko pitanje nacionalnog statusa muslimana Bošnjaka u Sandžaku (Srbiji i Crnoj Gori), što dodatno radikalizira otpor spram bosanske nacionalne ideje. Tom otporu ide u prilog i činjenica da i probosanski orijentirani Srbi i Hrvati ne samo da se ne identificiraju sa idejom bosanstva, nego je nerijetko osjećaju kao atak na sopstveni, srpski i hrvatski

71 Izjava reisa Kavazovića je Bosanac naziv za konja, u gore navedenom kontekstu razumijevanja bosanske nacije, mogla bi se odčitati u refleksiji na Mažuranićev (u Vukomanović 1956: 28) *Pogled u Bosnu* u kojem piše da se „krišćani ne smiju zvati Bošnjacima: jer kad se reče Bošnjaci, onda muhamedanci samo sebe razumiju, a hrišćani su samo raja bošnjačka“, ili kao zapažanje Mehmeda Handžića da Bošnjaci nemaju ni malo interesa za istinom o svom predslavenskom porijeklu jer je za njih glavno da ostanu osvjedočeni muslimani, pa makar u prošlosti bili ne znam šta (prema Pašić 2008: 20).

72 Nacionaliziranjem na konfesionalnoj osnovi konfesije stiču ekskluzivno pravo nacionaliziranja svih muslimana, pravoslavaca i katolika koji govore isti ili sličan jezik na južnoslavenskim prostorima, a paralelno s tim ide i srpski i hrvatski integralizam nacionalne srbizacije i kroatizacije svih pravoslavaca i katolika, što je osnovna ideologije stvaranja velike Srbije i velike Hrvatske.

nacionalni identitet. Tako ideja bosanstva i bosanske nacije praktično vodi novim podjelama isključivo u bošnjačkom nacionalnom korpusu.

Ove činjenice samo potvrđuju tezu da ideja bosanske nacije spletom historijskih okolnosti nema relevantnog socijalnog, kulturnog i političkog promotora (nosioca) u bosanskoj zbilji⁷³. No, i kao takva, ideja bosanske nacije, ideja bosanstva u kontinuitetu nastavlja živjeti u svome idealitetu. A idealitet, bez obzira što mu je gotovo nedostižno da se otjelotvori u realnosti, nije himera, tlapnja zalutalih, niti iluzija⁷⁴, nego je, kako je to još Platon spoznao, najmoćnije polazište da se realnost mijenja i usavršava.⁷⁵ Idealiteti, bez obzira što u realnosti nemaju socijalni, kulturni i politički korelat koji bi ih mogao otjelotvoriti su arhetipovi, kao kolektivno nesvjesno, supstrat i osnova etičkog života, do kojih se ne dolazi empirijskim znanjem, jer su idealiteti etički transcendentalni aprioriji (Englert 2002), regulativni principi samog iskustva etičkog života koji kao transcendentalni standard daje tom iskustvu u idealitetu sistemsko etičko jedinstvo u kojem će se svako tretirati kao cilj, a ne kao sredstvo (Ibidem).

Bosanski idealitet je „arhe“, prapočetak i izvor bosanske etičnosti⁷⁶ iz kojeg su nastali bosanski partikulariteti i kao takav je regulativni princip i osnova etičkog života Bosne u odnosu na koji se mjeri etičnost svake bosanske zasebnosti i koji je, bez obzira da li ga osporavali ili afirmirali, prešutni etički standard, kolektivno etičko

73 Naravno, ovakve tvrdnje treba empirijski provjeriti kako bi se egzaktno znalo da li postoje oni koji se kao Bosanci prepoznaju i imaju volju i moć da to što znaju da jesu, politički afirmiraju.

74 Kant koncepciju idealiteta zasniva, navodi Klepec (1994), na razlikovanju pojmova razuma i uma. Pojmovi uma, među koje Kant ubraja ideje i ideale, nisu dati u iskustvu. Um treba ideje kako bi iskustvo učinio sistemski jedinstvenim. Ideali, koji su, za razliku od ideja, udaljeniji od realnosti, ne mogu se izjednačiti sa iluzijama i produktima imaginacije, smatra Kant, jer i kao takvi imaju praktičnu moć da kao arhetip budu standardi naših akcija u odnosu na koje upoređujemo i sudimo naše sopstveno djelovanje, kako bi ga poboljšali.

75 U Zapadnoj tradiciji od Platona dimenzija idealiteta je uspostavljena kao pandan dimenziji realiteta. Kant u *Kritici čistog uma* (1998) razlikuje idealitet od ideja, upravo na osnovu njihove distance spram realnosti. Dok su ideje povezane sa realnošću, jer se kao takve mogu odjelotvoriti preko svojih socijalnih nosilaca, idealitetu je realnosti beskrajno nedostižna, jer nema svog socijalnog korelata, kao što ga nema idealitet bosanstva, a da upravo sama ta nedostižnost objektivizacije u realitetu čini idealitet esencijalnim upravo za tu realnost. Dok ideje upućuju kako da se djeluje, idealitet zasniva samu mogućnost etičkog života tako što se: a) konstantno iz ciklusa idealiteta razotkrivaju etičke manjkavost realnog svijeta; b) otkriva potencijal za poboljšanje tog svijeta (Chiodo 2015; Englert 2002). Upravo taj zadatak ima idealitet bosanstva koji kao etička osnova, arhetip, standard raz-otkriva etičke manjkavosti bosanskih partikulariteta, Bošnjaka, Srba, Hrvata, ostalih i nudi mogućnosti njihova otklanjanja i poboljšanja.

76 Ovdje pod „etičkim“ mislimo na Hegelovo *Sittlichkeit*, etički život (ethical life), koji označava, za razliku od individualne moralnosti (Moralität) zasnovane na ličnom moralu, svijesti i osjećajima, ukupnost socijalnog života, zajednički praktični život objektiviziran u etičkim normama, običajima i institucijama jednog društva koji prethodi individualnom moralu. Partikularni moral pretpostavlja etičke norme koje bivaju dio samog morala individua, jer u protivnom samo društvo ne može opstati isključivo na individualnim interesima ili sili (Inwood 1992).

nesvjesno svake bosanske partikularnosti. Tek u odnosu na taj transcendentni apriorni bosanski idealitet⁷⁷, bošnjački, srpski i hrvatski partikulariteti mogu sagledati manjkavosti etičkih postulata sopstvenog djelovanja, mogućnosti njegovog poboljšanja, kao i poboljšanja etičnosti zajedničkog svijeta života. Zato je osporavanje idealiteta bosanstva i bosanske nacije, osporavanje same Bosne i zajedničkog života u njoj. Očuvanje bivstvovanja idealiteta bosanstva je uslov mogućnosti očuvanja same Bosne.

LITERATURA

1. Alia, Valerie (2009), *Names and Nunavut*, Berghahn Books, New York - London
2. Armstrong, John A. (1982), *Nations before Nationalism*, University of North Carolina Press
3. Bandžović, Safet (2021), *Između deosmanizacije i balkanizacije: Muha-Ž džirske dionice bošnjačke historije*, Institut za historiju Univerziteta u Sarajevu
4. Bardos, Gordon N. (2013), *Ethnoconfessional Nationalism in the Balkans: Analysis, Manifestations and Management*, Doctoral dissertation Columbia University
5. Barth, Fredrik (2000), "Enduring and Emerging issues in the analysis of ethnicity", in: Hans Vermeulen, Cora Govers (eds.), *The Anthropology of Ethnicity*", Het Spinhuis, 11-33.
6. Benhabib, Seyla (1984), "Obligation, contract and exchange: on the significance of the Hegel's abstract right", in: Zbigniew Pelczynski (ed.), *The State and Civil Society*, Cambridge University Press
7. Benjamin, Andrew (2008), "Another Naming, a Living Animal: Blanchot's Community", *SubStance*, 37(3), 207-227.
8. Bockenforede, Ernst-Wolfgang (2017); *Constitutional and Political Theory*, Edited by Mirjam Künkler and Tine Stein, Oxford University Press
9. Bodenhorn, Barbara, Gabriele vom Bruck (2006); "Entangled in Histories": An Introduction to the Anthropology and Name and Naming, in: Bodenhorn,

77 Idealitet bosanstva (bosanske nacije) ne egzistira empirijski nego kao idealna generalna volja (volonté générale) i može se označiti kao apriorna pretpostavka svakog bosanskog partikulariteta koji želi ostvariti svoja politička prava, a koja se moraju legitimirati upravo idealitetom bosanske „volonté générale“. Idealitet bosanske generalne volje se ne sastoji u tome da bude u svijesti onih koji vladaju, jer nema supstancijalni realitet, nego da bude kritički princip za utvrđivanje nelegitimnog političkog djelovanja. Bez samog idealiteta politička realnost i njeni partikulariteti koji nemaju idealnu predstavu o općosti vode u kaos, anarhiju i disoluciju (Marey 2018).

- Barbara, Gabriele vom Bruck (eds.), *The Anthropology of Name and Naming*, Cambridge University Press
10. Božić, Mate (2019), "Hrvat' i 'Hrvati': od toponima do etnonima", *Pleter*, 3(3), 135-176.
 11. Braeckman, Antoon, Thomas Decreus, Raf Geenens, Femmy Thewissen (2015), "Co-originality of Constituent Power and Representation", *Constellations*, 22 (4)
 12. Brubaker, Rogers (1994), *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, Harvard University Press
 13. Brubaker, Rogers (1996), *Nationalism Reframed*, Cambridge University Press
 14. Brubaker, Rogers (2004), *Ethnicity without Groups*, Harvard University Press,
 15. Brubaker, Rogers (2012), "Religion and Nationalism: Four Approaches", *Nation and Nationalism*, 18, 2-20.
 16. Budak, Neven (ur.) (1995), *Etnogeneza Hrvata*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb
 17. Bykova, Marina F. (2016) "Spirit and Concrete Subjectivity in Hegel's Phenomenology of Spirit", in: Italo Testa, Luigi Ruggiu (eds.), *I that is We, We that is I*, Brill, Leiden / Boston
 18. Calhoun, Craig (1993), "Nationalism and Ethnicity", *Annual Review of Sociology*, 19, 211-239.
 19. Calhoun, Craig (2016), *Nations Matter: Citizenship, Solidarity and the Cosmopolitan Dream*, Routledge, London
 20. Cassirer, Ernst (1946), *Language and Myth*, Dover Publication INC, New York
 21. Cerella, Antonio (2016), "The Myth of Origin", in: Elisabetta Brighi, Antonio Cerella (eds.), *The Sacred and the Political*, Bloomsbury Academic, 213-236.
 22. Chiodo, Simona (2015), "What and Ideal is", *Philosophia*, 43, 961-974.
 23. Ćirković, Sima (1995), "Srednjovjekovno razdoblje u tzv. etnogenezi balkanskih naroda", u: Neven Budak (ur.), *Etnogeneza Hrvata*", Nakladni zavod Matice hrvatske
 24. Ćirković, Sima (2004), *The Serbs (The Peoples of Europe)*, Blackwell
 25. Ćirković. Sima (1964), *Istorija srednjovjekovne bosanske države*, Srpska književna zadruga, Beograd

26. Cohen, Anthony P. (2000), "Boundaries of Consciousness, consciousness of boundaries ", in: Hans Vermeulen, Cora Govers (eds.), *The Anthropology of Ethnicity*, Het Spinhuis, 59-81.
27. Cohen, Jean (2016), "Changing Paradigms of Citizenship", in: Richard Bellamy, Madeleine Kennedy-Macfoy (eds.), *Citizenship*, Vol. 1, Routledge
28. Cohen, Matteo Iddo (2022), "Neither Civic nor Ethnic", *Journal of Nationalism, Memory & Language Politics*, 16(1), 1-22.
29. Curta, Florin (2001), *The making of the Slavs*, Cambridge University Press
30. Derrida, Jacques (2005), *Rogues Two Essays of Reason*, Stanford University Press
31. Dudley, Will (2008), "Ethical life, morality and the role of spirit in the Phenomenology of Spirit"; in: Dean Moyar, Michael Quante (ed.), *Hegel's Phenomenology of Spirit: A Critical Guide*, Cambridge University Press, New York
32. Duguit, Léon (1917), "The Law and the State", *Harvard Law Review*, 31(1), 1-185.
33. Durkheim, Émile (1995), *The Elementary form of Religious Life*, The Free Press
34. Džaja, Srećko (1999), "Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine", ZIRAL, Mostar
35. Džaja, Srećko (2006), "Dobri Bošnjani i boni homines", *Dijalog*, 1, 105-130
36. Ekmečić, Milorad (2008), *Dugo kretanje između klanja i oranja*, Zavod za udžbenike, Beograd
37. Englert, Alexander T. (2002), "How a Kantian Ideal can be practical", *Inquiry*, 65, 1-22.
38. Fishley, Daniel (2017), "Time of Origins; Charles Taylor, Mircea Eliade, and Sacred Time", *Arc: The Journal of the School of Religious Studies*, 45, 47-66.
39. Freedman, Michael (2013);, *The Political Theory of Political Thinking*, Oxford University Press
40. Geertz, Clifford (1973), *The Interpretation of cultures*, Basic Books, New York
41. Grčević, Mario (2019), *Ime 'Hrvat' u etnogenezi Južnih Slavena*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu – Ogranak Matice hrvatske u Dubrovniku, Zagreb-Dubrovnik;

42. Habermas, Jürgen (1996), *Between Facts and Norms*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts
43. Habermas, Jürgen (1998), *Inclusion of the Other*, The MIT Press, Cambridge
44. Habermas, Jürgen (2014), "Citizenship and national identity: Some reflections on the future of Europe", in: Richard Bellamy, Madeleine Kennedy-Macfoy (eds.), *Citizenship*, Vol I, Routledge, London - New York
45. Habermas, Jürgen (2001), *The Postnational Constellation*, The MIT Press, Cambridge
46. Hadžijahić, Muhamed (2004), *Povijest Bosne u IX i X stoljeću*, BZK Preporod, Sarajevo
47. Haugaard, Mark (2002), "Nationalism and Modernity", In: Mark Haugaard, Siniša Malešević (eds.), *Making Sense of Collectivity: Ethnicity, Nationalism and Globalisation*, Pluto press, London, 122-138.
48. Heywood, Andrew (2013), *Politics*, Palgrave Macmillan
49. Hodgson, Peter C. (2005), *Hegel and the Christian Theology*, Oxford University Press
50. Ibrahimagić, Omer (2003), *Bosanska državnost i nacionalnost*, Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo
51. Imamović, Enver (1995), *Korijeni Bosne i bosanstva*, Međunarodni centar za mir, Sarajevo
52. Imamović, Enver (1998), *Porijeklo i pripadnost stanovništva Bosne i Hercegovine*, Art 7, Sarajevo
53. Imamović, Mustafa (1998), *Historija Bošnjaka*, BZK Preporod, Sarajevo
54. Inwood, Michael (ed.) (1992), *A Hegel Dictionary*, Blackwell
55. Ionescu, Arleen (2011), "Pas-de-nomos/Plus de nomos. Derrida and Blanchot", *Word and Text*, 1(1), 59-69.
56. Isin, Engin F., Bryan S. Turner (2002), "Introduction", in: Engin F. Isin, Bryan S. Turner (eds.), *Handbook of Citizenship Studies*, Sage
57. Jahić, Dževad (2020), "Nazivi Bošnjakin, Bošnjak, Bosanac su sinonimni nazivi za matični narod Bosne", dostupno na: <https://n1info.ba/vijesti/a491690-andquotnazivi-bosnjanin-bosnjak-bosanac-su-sinonimski-nazivi-za-maticni-narod-bosneandquot/>
58. Kahn, Paul W. (2008), *Sacred Violence*, The University of Michigan Press
59. Kant, Immanuel (1998), *Critique of Pure Reason*, Cambridge University Press

60. Karčić, Fikret (2004), *Muslimani Balkana: Istočno pitanje u XX vijeku*, CNS, Sarajevo
61. Kasapović, Mirjana (2005), *Bosna i Hercegovina podijeljeno društvo i nestabilna država*, Politička kultura, Zagreb
62. Knowles, Dudley (2002), *Hegel and the Philosophy of Right*, Routledge
63. Kripke, Saul (1997), *Imenovanje i nužnost*, Kruzak, Zagreb
64. Kršišnik-Bukić, Vera (1997), *Bosanski identitet: između prošlosti i budućnosti*, Bosanska knjiga, Sarajevo
65. Kršišnik-Bukić, Vera (2003). "Paralele o konceptualizacijama bosanske nacije s kraja 19. stoljeća i kraja 20. stoljeća", u: *Zbornik ANUBiH: Istorijska nauka u BiH u razdoblju 1990-2000*, ANUBiH, Sarajevo, 119-155.
66. Kršišnik-Bukić, Vera (2012), "Između naroda i nacije: historijska odgovornost Bošnjaka za državu BiH", *Godišnjak*, BZK Preporod, 129-146.
67. Krogseth, Otto (2012), "Names and Collective Identity", *Studies in Language*, 4(2), 161-166.
68. Kvaerne, Jon (2003), "Da li je Bosni i Hercegovini potrebno stvaranje novih povijesnih mitova", u: *Historijski mitovi na Balkanu*, Zbornik radova, Institut za historiju, Sarajevo
69. Lauer, Quentin (1998), *A Reading of Hegel's Phenomenology of Spirit*, Fordham University Press
70. Lavić, Senadin (2012), "Konstrukcija identiteta: Dvoznačnost upotrebe pojmova narod i nacija", *Godišnjak*, BZK Preporod, 107-128,
71. Lavić, Senadin (2019), "Bosanska nacija", *Pregled*, 1, 21-43.
72. Lavić, Senadin (2021), *Diskurs o bosanstvu*, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
73. Lerotić, Zvonimir (1983), "Nacionalna ideja i etnicitet", *Gledišta*, XXIV, 1-2, 25-41.
74. Levi-Strauss, Claude (1977), *Strukturalna antropologija*, Stvarnost, Zagreb
75. Limnatis, Nectarios G. (2006), "Reason and Understanding in Hegelian Philosophy", *The Southern Journal of Philosophy*, 44(4), 607-627.
76. Lopez, Julia Costa (2023), "The Premodern World", in: Mlada Bukovansky, Edward Keene, Christian Reus-Smit, Maja Spanu (eds.), *The Oxford Handbook of History and International Relations*, Oxford University Press, 395-410.
77. Lovrenović, Dubravko (2006), "O historiografiji iz Prokrustove postelje", *Status*, 10, 256-286.

78. Lovrenović, Dubravko (2013), "Kroatizacija bosanskog srednjovjekovlja u svjetlu interkonfesionalnosti stećaka", *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, 42, 103-129;
79. Lowith, Karl (1988), *Od Hegela do Nietzschea*, Veselin Masleša, Sarajevo
80. Malcolm, Noel (1995), *Povijest Bosne*, Erazmus, Zagreb - Sarajevo
81. Malešević, Siniša (2002); "Identity: Conceptual, Operational and Historical Critique", in: Mark Haugaard, Siniša Malešević (eds.), *Making Sense of Collectivity*, Pluto Press, 195-216.
82. Malešević, Siniša (2004), *Sociology of Ethnicity*, SAGE, London
83. Marchart, Oliver (2018), *Thinking antagonism: Political Ontology after Laclau*, Edinburg University Press
84. Marcuse, Henrik (1987), *Um i revolucija*, Veselin Masleša - Svjetlost, Sarajevo
85. Marey, Macaren (2018), "The Ideal Character of the General Will and Popular Sovereignty in Kant", *KANT-STUDIEN*, 109(4), 557-580.
86. Mateos, Pablo (2007), "An Ontology of ethnicity based upon Personal Name", University College London
87. Mateos, Pablo (2014), *Names, Ethnicity and Population*, Springer
88. May, Rollo (1991), *The Cry for Myth*, New York - London
89. Milinović, Miodrag (2008), *Stari srpski vek*, Vandalia, Beograd
90. Morary, Christian (2000), "We embraced Each Other by our Name", *Names*, 48(1), 49-58.
91. Mouffe, Chantal (1992), "Citizenship and Political Identity", *The Identity in Question*, 61, 28-32.
91. Mouffe, Chantal (2005), *On the Political*, Routledge, London and New York
92. Neuhouser, Frederik (2010), *Foundations of Hegel's Social Theory: Actualising Freedom*, Harvard University Press
93. Neuhouser, Frederik (2016), "Hegel on Social Ontology", in: Italo Testa, Luigi Ruggiu (eds.), *I that is We, We that is I*, Brill, Leiden / Boston, 31-49.
94. Norris, Andrew (2017), "Beyond of state of Exception", in: George Edmondson, Klaus Mladek (eds.), *Sovereignty in Ruins*, Duke University Press, 239-273.
95. Novotny, Daniel D. (2005), "Proper names in reference: Beyond Searle and Kripke", *Organon*, 12(1-3), 241-259.
96. Parsons, Talcott (1991), *Društva*, August Cesarec, Zagreb

97. Parsons, Talcott (1972), "Max Weber's systematic typology of religion", in: Victor Lidz, Talcott Parsons (eds.), *Reading on premodern societies*", Prentice-hall, New Jersey
98. Pašalić, Enes (2021), *Ogledi o Brčkom*, Fondacija legat Ekmečić, Brčko
99. Pašić, Ibrahim (2008) *Predslavenski korijeni Bošnjaka, knjiga 1, Od planine Romanije do istočnih granica rimske provincije Dalmacije*, Univerzitet "Džemal Bijedić", Fakultet humanističkih nauka, Mostar
100. Pašić, Ibrahim (2012), *Predslavenski korijeni Bošnjaka. Tračko ime Bosna i Tračani u Bosni. Knjiga 3*, BZK Preporod, Sarajevo
101. Pinkard, Terry (2008), "What is a Shape of Spirit", In: Dean Moyar, Michael Quante (eds.), *Hegel's Phenomenology of Spirit: A Critical Guide*, Cambridge University Press, 112—129.
102. Radušić, Edin (2011), "Ko su Bošnjaci 19. stoljeća?", u: Husnija Kamberović (ur.), *Identitet BiH kroz historiju*, Institut za historiju, Sarajevo, 131-157.
103. Radušić, Edin (2010); Nacionalna ideja i nacionalni razvoj u Bosni i Hercegovini 19. Stoljeća-od vjerskog prema nacionalnom identitetu", u: *Suočavanje s prošlošću – Put ka budućnosti: Istorija Jugoslavije 1918-1991*, Centar za istoriju, demokratiju i pomirenje Novi Sad, Fakultet za evropske pravno-političke studije Sremska Kamenica, 247-262.
104. Rakić, Radimir D. (1983), "O pojmovima 'etnos', 'narod', 'nacija'", *Gledišta*, XXIV, 1-2, 5-19.
105. Rizvić, Muhsin (1996), *Bosna i Bošnjaci – jezik i pismo*", Preporod, Sarajevo
106. Ruggiu, Luigi (2016), "Reason and Social Ontology", in: Italo Testa, Luigi Ruggiu (eds.), *I that is We, We that is I*, Brill, Leiden / Boston
107. Šarčević, Edin (2010), *Ustav iz nužde*, Polis, Sarajevo
108. Schmitt, Carl (2007), *The Concept of the Political*, The University of Chicago Press
109. Schmitt, Carl (2008), *Constitutional Theory*, Duke University Press
110. Schmitt, Carl (2015), *Nauka o ustavu*, Brčanski demokratski forum, Brčko Distrikt BiH
111. Schnapper, Dominique (2013), "Beyond the Opposition: Civic Nation versus Ethnic Nation", *Canadian Journal of Philosophy*, 26, 219-234.
112. Schnapper, Dominique (2017), *Community of Citizens*, Routledge
113. Scholz-Karl, Julia (2021), "Behind the theoretical debate between Hans Kelsen and Carl Schmitt", *EU Law Journal*, 7(2), 1-17.

114. Schöpflin, George (1997), "The Functions of Myth and Taxonomy of Myths", In: George Schöpflin, Geoffrey Hosking (eds.), *Myths and nationhood*, Routledge
115. Smith, Anthony D. (1986), "State making and Nation building", in John H. Hall (ed.), *State in History*, Blackwell
116. Smith, Anthony (1986), *The Ethnic Origins of Nations*, Blackwell
117. Smith, Anthony D. (1998), "The Myth of the 'Modern Nation' and the Myth of Nations", *Ethnic and Racial Studies*, 11(1), 1-26
118. Smith, Roger M. (2001), "Citizenship and the Politics of People Building", *Citizenship Studies*, 5(1), 73-96.
119. Spang, Mikael (2014), *Constituent Power and Constitutional Order*, Palgrave Macmillan
120. Stugu, Ola Svein (2003), "Myths, History and the Constitution of National Identity", University Conference: The Misuse of History, Strasbourg; dostupno na: https://www.academia.edu/6159236/Myths_History_and_the_Construction_of_National_Identity
121. Šnaper, Dominik (1996), *Zajednica građana: O modernoj ideji nacije*, Izdavačka knjižarnica Zoran Stojanović, Sremski Karlovci - Novi Sad
122. Testa, Italo (2017), "Recognition as Passive Power: Attractors of Recognition, Biopower, and Social Power", *Constellations*, 24(2), 192-205.
123. Thompson, Kevin A. (2019), *Hegel's Theory of Normativity*, Northwestern University Press, Evanston, Illinois
124. Trevino, Javier A. (2008), *Talcott Parsons on Law and the Legal System*, Cambridge Scholars Publishing
125. Turner, Bryan S. (1993), "Outline of the Theory of Human Rights", in: Bryan S. Turner (ed.), *Citizenship and Social Theory*, SAGE, 162-191
126. Veber, Maks (1976), *Privreda i društvo*, Prosveta, Beograd
127. Vinx, Lars (ed.) (2015), *Guardian of the Constitution*, Oxford University Press
128. Vlaisavljević, Ugo (2012), "Bošnjaci u novom dobu: njihov etnički identitet i položaj u državi", *Godišnjak*, BZK "Preporod", 144-161.
129. Vukomanović, Nevenka (prir.) (1956), *Izabrani putopisi iz srpske i hrvatske književnosti*, Svetlost, Sarajevo
130. Yack, Bernard (2001), "Popular Sovereignty and Nationalism", *Political Theory*, 29(4), 517-538.

131. Zgodić, Esad (2022), *Ideja bosanske nacije i druge teme*, Dobra knjiga, Sarajevo
132. Živković, Tibor (2010), "Constantine Porphyrogenitus' Source on the Earliest History of the Croats and Serbs", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 42, 117-131.
133. Živković, Tibor (2012); "Nova tumačenja vesti o južnoslovenskim *gentes* u *De administrando imperio* vizantijskog cara Konstantina VII Porfirogeneta (944-959)", *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, 41, 201-210.

CONTRIBUTION TO THE CONCEPT OF THE (BOSNIAN) NATION: IT IS IMPORTANT TO BE CALLED BOSNIAN/BOSNIAK

Summary:

The idea of Bosnia and Bosnian identity is a constant companion of Bosnian history from the Middle Ages, Ottoman and Austro-Hungarian rule, through Yugoslavia to the present day, but at the same time, its denial as a heretical idea is also present. In recent times, among the most prominent promoters of the idea of the Bosnian nation are Senadin Lavić and Slavo Kukić, who understand the concept of nation from different theoretical positions: one that sees the nation as a community of origin and the other that sees the nation as a community of citizens-citizens. Unlike these two approaches to the nation, which are mutually exclusive, Schnapper believes that there are no two approaches to the idea of the nation. The nation, she believes, represents a specific form of "political unity", and its ideal is the transcendence of particularity by integrating a diverse population into a community of free and equal citizens. Political unity is the ontological basis that holds the nation together as a specific social group. If the social connective tissue of a nation is political, which separates friend from foe, and if in the case of Bosnian Serbs, Croats and Bosniaks the political (national) is derived from the confessional, the question arises whether it is possible to rise from the three confessional-national particularities to the level of the universal and build a political community of friends, formally equal and free citizens, or is BiH as a modern democratic state possible? The Bosnian nation, as a political community, which the author advocates, is derived from the Bosnian myth (belief) in the common origin of all indigenous inhabitants medieval Bosnia, who were called Bosnians, Bosniaks, Bosnians, and which immanently transcends the confessional pluralization of Bosnians and establishes a historically substantial continuity of the unity and diversity of Bosnian identity. However, the question of the reality of the idea of the Bosnian nation remains.

Keywords: ethnic nation; civic nation; ethnos; people; nation; politics; state, law; demos; Bosniak; Bosnian; religion; Bosnianness; myth of origin; ideality; reality

Adresa autora
Author's address

Enes Pašalić
samostalni istraživač, Brčko
pasalicenes@gmail.com